

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Dünya valyuta bazarının müasir inkişafında yeni meyllər”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

VƏLİYEV NİCAT BABAHÜSEYN

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 2019-cu il

“Dünya valyuta bazarının müasir inkişafında yeni meyllər”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 800

Magistrant

Vəliyev Nicat Babahüseyn

Elmi rəhbər

i.e.d., prof. Həsənov Rasim Tapdıq

Proqram rəhbəri

b.m, i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

Abstract

The relevance of the research: International relations - political, economic, and cultural - generate demand and commitment to the needs of physical and legal persons in different countries. The nature of international settlements is that usually foreign currency is used as the price and payment currency, so there is no accepted global credit money and their commitment to acceptance in all countries.

Purpose and Objectives of the Study: The purpose of the research is to investigate the theoretical bases of the financial market in modern economic conditions, to identify existing problems, to identify ways to solve these problems and to provide scientifically justified proposals.

Research Methods: the classical scientific research methods, induction, deduction, scientific-logical unity, abstraction, and historical sequence have been utilized to bring about the confirmation work.

Research Information Database: During the writing of the dissertation thesis was used as a source of information on national and foreign scientific and textbook literature, studies of local and foreign scientists and specialists, as well as publications on the official websites of the World Currency Market.

Research Restrictions: The lack of information on recent years in the collection of scientific data has created restrictions for research.

The results of the research: Experience shows that the approach of developed countries to such a slowdown in the development of the financial system as well as the financial market can help to eliminate many problems in this area.

Scientific-practical significance of the results: Dissertation can be used as a research material by students studying economics.

Key words: world currency market, financial market, financial system.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

- AMB** Azərbaycan Mərkəzi Bankı
- DVB** Dünya Valyuta Bazarı
- BVF** Beynəlxalq Valyuta Fondu
- DMB** Dünya Maliyyə Bazarı
- TMK** Transsərhəd şirkətlər
- ÜDM** Ümumi Daxili Məhsul
- BBVB** Bakı Banklararası Valyuta Birjası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I. FƏSİL DÜNYA MALİYYƏ BAZARININ TƏŞƏKKÜLÜ : NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ	10
1.1 DMB yaranması və fəaliyyətini şərtləndirən nəzəri-praktiki amillər	10
1.2 DMB formalaşması mərhələləri və təkamülü xüsusiyyətləri	18
1.3. Azərbaycanın DMB ilə əlaqələrinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri	22
II. FƏSİL MÜASİR DÜNYA VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏT MEXANİZMİ VƏ STRUKTURU	32
2.1. Dünya valyuta bazarının strukturu və əsas seqmentlərinin inkişaf xüsusiyyətləri	32
2.2. DVB institusional strukturu və daşıyıcılarının xarakteristikası	39
2.3. DVB fəaliyyət mexanizmi və onun qlobal inkişafa təsirləri	46
III. FƏSİL DVB MÜASİR İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	49
3.1. DVB fəaliyyətində Beynəlxalq valyuta sisteminin rolu və qarşılıqlı təsirlər	49
3.2. DVB fəaliyyətində milli və regional valyuta strategiyalarının təsirləri	53
3.3. Müasir inkişaf mərhələsində yeni qlobal valyuta sisteminin formalaşması perspektivləri.....	56
NƏTİCƏ	63
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	65
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI	69
CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Beynəlxalq əlaqələr- siyasi, iqtisadi və mədəni- müxtəlif ölkələrin fiziki və hüquqi şəxslərinin pula tələbat və öhdəliklərini yaradır. Beynəlxalq hesablaşmaların xüsusiyyəti ondadır ki, qiymət və ödəniş valyutası kimi adətən xarici valyutadan istifadə edilir, beləki, qəbul olunmuş ümumdünya kredit pulları və onların bütün ölkələrdə qəbul edilmə öhdəliyi hələki yoxdur. Bundan başqa hər bir suveren dövlətdə qanuni ödəniş vasitəsi kimi özünün milli valyutasından istifadə edilir. Ona görə də xarici ticarət, kredit, xidmət, investisiyalar üzrə hesablaşmaların, ölkələrarası ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün valyutaların alınıb satılması yolu ilə dəyişdirilməsi zəruridir.

Bir neçə ildir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni bir iqtisadi sistemə çevrilib. Azərbaycanda sərt mərkəzi planlaşdırılmış iqtisadiyyatdan bir bazar iqtisadiyyatına keçid, ölkədə ümumi maliyyə sisteminin, eləcə də maliyyə bazarının yenidən qurulmasını tələb etdi. Ancaq bununla əlaqədar çox möhtəşəm və böyük miqyaslı idi. Uzun illərdir ki, Azərbaycanda yalnız maliyyə bazarı deyil, həm də quruluş yoxdur; kommertiya və investisiya bankları, fond birjalrı, sığorta təşkilatları və s. aktiv olmadı. Buna baxmayaraq, uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində, maliyyə sisteminin formalaşması və birləşməsi təmin edilmişdir ki, bu, təbii ki, maliyyə bazarının inkişafında təsirsiz hala gəlmir.

Maliyyə bazarı mal kimi maliyyə qaynaqları ilə məşğul olan bazar formasıdır. Buna görə də, maliyyə bazarı nağd və iqtisadi subordinatlar arasında fərq qoyan bazardır. Onun əsas məqsədi nağd pulun effektiv şəkildə səfərbər edilməsini və maliyyə resurslarına ehtiyacı olanlara çatdırılmasını təmin etməkdir. Maliyyə bazarının zəruriliyində ən mühüm amillərdən biri maliyyə resurslarının qeyri- bərabər paylanmasıdır. Cavabımızda maliyyə bazarının inkişafı ilə əlaqədar bir çox iş olsa da, mövcud vəziyyət hələ də dünya standartlarına cavab vermir və bu sahədə bir çox problemlər var. Beləliklə, ölkəmizin maliyyə bazarı inkişaf etməkdə olan bazar növünə tətbiq edilir və əlavə tədbirlər tələb olunur və sistemin təkmilləşdirilməsi lazımdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Beynəlxalq valyuta sisteminin əlaqələri, Azərbaycanın valyuta bazarlarının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi tədqiqat işinin əsas problemini təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. İşin məqsədi müasir iqtisadi şəraitdə maliyyə bazarının nəzəri əsaslarının araşdırılması, ölkəmizdə onun inkişaf səviyyəsinin araşdırılması, burada mövcud olan problemlərin müəyyən edilməsi, bu problemlərin həll yollarının müəyyən edilməsi və elmi olaraq təsirli təkliflərin verilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- Maliyyə bazarının formalaşması və inkişaf mərhələlərinin və nəzəri metodoloji əsaslarının araşdırılması;
- Azərbaycandakı maliyyə bazarının struktur elementlərinin əməliyyat xüsusiyyətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə bazarının rolu və əhəmiyyətini dərinlənən araşdırmaq;
- Respublikamızda maliyyə bazarının prespektiv inkişafının araşdırılması və inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə bazarının təşkili təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiq olunması mümkünlüyünü qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə bazarının qaynaq təminatına və ünsiyyət içində təkmilləşməsinə zərərli faktorların araşdırılması və həll yollarının tapılması üçün təkliflərin verilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı maliyyə sistemində ən mühüm amil olan maliyyə bazarlarıdır. Biznesin predisasiyası Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının formalaşması problemlərinin təhlili, onun struktur mexanizmlərinin təhlili və onun struktur elementlərinin təhlili.

Tədqiqatın metodları. Araşdırmalarda statistik, sistematik yanaşma, müqayisəli analiz, müsbət və normativ yanaşma və müşahidə üsulları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya tədqiqatında Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin statistik məlumatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Türkiyə Respublikasının Mərkəzi Bankı, Maliyyə Nazirliyi, Bakı Dövlət Fond Birjası, Depozitlər və Milli Depozitlər üzrə Dövlət Komitəsinin rəsmi məlumatları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqat işinin yazılması zamanı dünya valyuta bazarı anlayışının yerli və xarici ədəbiyyatlarda az yer verilməsi araşdırma əsasında bir sıra məhdudiyyətlər yaratmışdır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın işində maliyyə bazarının formalaşması və inkişafı üçün hazırlanan təkliflərdən və təkliflərdən bu sahədə hazırlanacaq dövlət proqramlarında və ya iqtisadi islahat layihələrində istifadə edilə bilər.

Bundan başqa tədqiqat işində bir sıra elmi yeniliklər mövcuddur. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- ölkəmizdə maliyyə bazarının inkişafının nəzəri-metodik prinsipləri bazar iqtisadiyyatı baxımından araşdırıldı;

- Maliyyə bazarının mühüm seqmentləri olan pul, kredit və sığorta bazarları, kapital və valyuta bazarları və fəaliyyət mexanizmi arasında qarşılıqlı əlaqələr təhlil edilir və onların inkişaf yolları mövcud şəraitdə müəyyən edilir;

- Beynəlxalq təcrübədə qiymətli sənədlərlə istifadə olunan texnologiyalar nəzərdən keçirilmiş və mövcud təcrübələrin ölkəmizdəki reallığa tətbiq mexanizmi dərinlən araşdırılmışdır;

- Mətbuatın inkişafı və maliyyə bazarının inkişafının əsas aspektləri müəyyən edilmiş, elmi cəhətdən effektiv təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olub 63 səhifə həcmindədir.

I. FƏSİL DÜNYA MALİYYƏ BAZARININ TƏŞƏKKÜLÜ : NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1 DMB yaranması və fəaliyyətini şərtləndirən nəzəri-praktiki amillər

Maliyyə bazarının konsepsiyası maliyyə sisteminin digər elementləri ilə müqayisədə yeni bir konseptdir və müxtəlif ədəbiyyatlarda fərqlənir. İqtisadiyyatdakı mühüm rolu maliyyə resurslarını yenidən bölüşdürməkdir. Maliyyə resurslarının formalaşması, onun daha səmərəli paylanması və hədəf istifadəsi maliyyə bazarının köməyi ilə mütəmadi olaraq idarə olunur. Maliyyə bazarı maliyyə qaynaqları mal kimi çıxış edən bazar formasıdır. Buna görə, maliyyə bazarı pul və iqtisadi emitentlər arasında fərq qoyan bazardır. Onun əsas məqsədi nağd pulun effektiv şəkildə səfərbər edilməsini və maliyyə resurslarına ehtiyacı olanlara çatdırılmasını təmin etməkdir. Maliyyə bazarının zəruriliyinin ən vacib amillərindən biri maliyyə resurslarının paylanmasıdır. Bunu izah edə bilərik ki, hər bir təsərrüfat subyekti gəlir zamanətini cəlb etmək üçün fəaliyyət əsasında fəaliyyət göstərir. Bu, pul kütləsinin hərəkəti ilə əldə edilir (Ataşov BX, 2016, s. 40).

İqtisadi şəxsiyyətin xərcləri cəlb etmək üçün nağd pul çəkdiyini, nəticə etibarilə pul kimi qazanmaq və bu maddi fəaliyyətin davam etdirilməsi üçün vasitədir. Ümumiyyətlə qazandıqları gəlir xərclərdən çoxdur və bu məqsədə uyğun olsa da, bu çox hissə fəaliyyətin və ya çağırışın genişləndirilməsinə yönəldilir. Bəzi hallarda, qazanılmış gəlir fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün kifayət deyil və bəzən effektivliyin səviyyəsini qorumaq üçün əlavə pul tələb olunur. Görüldüyü kimi, iqtisadi məsələlərdə fəaliyyətinin nəticəsi olaraq, bir qayda olaraq, bəziləri müvəqqəti pulsuz pul olsa da, pul vəsaitlərini tələb edirlər.

Beləliklə, pulsuz pul qazanmış müəssisələr öz maliyyə mənfəətlərini həyata keçirdikdə, onlar digər müəssisənin maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırarkən və ya iflasa gətirib çıxararkən bu işin marağını artırmağa çalışırlar. Bu səbəbdən, maliyyə bazarında nağd pul sahibləri üçün vasitəçi rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə bazarı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə bazarı iqtisadiyyatın inkişafında onun rolunu bir daha nümayiş etdirən bir sıra funksiyaları yerinə yetirir:

- alıcı ilə satıcı arasındakı birbaşa söhbət nəticəsində bazarda çıxarılan maliyyə alətlərinin faktiki satış qiymətləri müəyyən edilir. Burada, eyni zamanda, aktivlərin özünün ödəniş səviyyəsi, həm də vaxtı təyin olunur - bir obyektə digərinə, yəni pula ehtiyacı olana pulun hərəkətini təmin etməkdir. Bu, özünü maliyyələşdirən maliyyə resurslarının, müvəqqəti pul köçürmələrinin və təhlükəsizliyinin bölüşdürülməsi ilə bağlı iqtisadi əlaqələri nəzərdə tutur;

- Hazırda dünya maliyyə bazarının böyük bir hissəsi maliyyə bazarında paylanılır;

- Maliyyə bazarında sərmayəçilər üçün pulsuz pul köçürmələrinin ən səmərəli istiqamətlərinə yerləşdirmə yeri, təlimin imkanları və yarası. Bu vaxt yalnız ölkə, hətta dünya miqyasında seçim imkanı var. Bu şirkətlərə ən əlverişli maliyyə mənbəyini tapmağa imkan verir;

- maliyyə bazarının əsas funksiyalarından biri maliyyə resurslarının yerləşdirilməsi və əldə edilməsi üçün xərclərin (tədqiqat və informasiya xərclərinin) minimallaşdırılmasıdır (D.Ə.Vəliyev, A.M.Əsədov, 2012, s. 45).

Müasir şəraitdə, maliyyə bazarları, sahibkarlıq formasından asılı olmayaraq, makroiqtisadi səviyyədə və dövlət səviyyəsində öz maliyyə resursları ilə təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu, maliyyə bazarının olmadığı təqdirdə, bazar iqtisadiyyatının inkişafı mümkün deyildir. Pul axınlarının təşkilinin xüsusi forması və sektoru və alqı-satqı münasibətləri maliyyə əlaqələr sistemində olduğunu bildirir. Maliyyə bazarlarının yaradılması obyektiv bir xarakter daşıyır və dövlətin, dövlətin və müxtəlif müəssisələrin vəziyyəti baxımından daha da inkişaf edir. Digər tərəfdən, iqtisadiyyata bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətə müdaxilə səviyyəsi, dövlətin müəssisə arasında təsiri inkişafa təsir göstərdi.

Məlum olduğu kimi ölkədə iqtisadi islahatlar və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyanın dərinləşməsi iqtisadiyyatın dinamik inkişafı üçün əlverişli mühit yaratmışdır. Belə bir mühitdə, ölkənin iqtisadiyyatına maliyyə resurslarının davamlı iştirakı bu dinamik inkişafı daha da başlamalıdır (Ataşov BX, Novruzov NA, İbrahimov M.Ç., 2014, s. 66).

Daxili qaynaqlardan əlavə, müasir dövr də xarici resursları iqtisadi inkişafa çevirmişdir. Ən əhəmiyyətli vasitələr maliyyə bazarlarının mövcudluğudur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitinə əsasən, maliyyə bazarları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, makroiqtisadi səviyyədə və dövlət səviyyəsində maliyyə resurslarının təmin edilməsi üçün vacib vasitədir. Maliyyə bazarları maliyyə münasibətləri sahəsində alış-veriş əlaqələrinin əmtəəsi, pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün xüsusi forma və üsul kimi fəaliyyət göstərir.

Maliyyə bazarlarının inkişafı obyektiv xarakter və dövlətin və müxtəlif biznesə malik olan müəssisələrin fəaliyyəti ilə bağlı olaraq daha da inkişaf edir. Digər tərəfdən, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsi və dövlət və müəssisə arasında fəaliyyət göstərməsi maliyyə bazarına təsirini göstərdi. Maliyyə bazarları belə mallar kimi maliyyə resurslarının davranışının bir formasıdır. Buna görə, iqtisadi bazar və iqtisadi təminatçılar arasında maliyyə bazarlarını fərqləndirən bazardır. Maliyyə bazarlarının məqsədi nağd pulun maliyyə resurslarına ehtiyacı olanlara effektiv şəkildə səfərbər edilməsi və satılmasını təmin etməkdir. Hazırda aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- ehtiyatların satış və istifadəyə verilməsi zamanı satışdan sonrakı minimum qısa müddət;
- ilk sahibləri tərəfindən satılan vəsaitin son istehlakçı tərəfindən alındığı qiymətlər arasındakı minimum uyğunsuzluq (fərq).

Maliyyə bazarlarının zəruriliyində vacib amillərdən biri iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının qeyri-bərabər paylanmasıdır. Çünki, bu bölüşdürmə zamanı bəzi müəssisələrin maliyyə resursları çoxdur və onların bir hissəsi yoxdur. Nəticədə bir maliyyə bazarının maliyyə birləşməsinin bir işdən digərinə keçməsinə imkan verən bir maliyyə bazarıdır. Buna görə, nağd pula ehtiyacı olanlar istiqamətində maliyyə bazarının vasitəçi rolunu demək olar ki, oynayır.

Maliyyə bazarlarının ən vacib formalarından biri olan borclanma bazarı, vasitəçilər tərəfindən kapital təchizatı və tələbatla kreditorlar və borclular arasında yenidən bölüşdürmə mexanizmi (D.Vəliyev, M.Rehimov, 2012, səh. 110).

Təcrübədə o mülkiyyət borcunun ödəyicisi və istinad edən kreditorların təsisçisidir. Maliyyə bazarlarının iqtisadiyyatın inkişafında rolu onun funksiyaları ilə müəyyən edilir. Müasir mərhələdə maliyyə bazarı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: - Maliyyə bazarının əsas funksiyası kapitalını qeyri-adi nağd pul borcunu çevirməkdir. Bazar iqtisadiyyatında müstəsna rol oynayır. Pul hesabları, biznes, təşkilat və ictimaiyyətin əmək haqqının əksəriyyəti bunun vasitəsilə həyata keçirilir. Müvəqqəti pul köçürmələri aktiv əməliyyat kapitalından, müxtəlif kreditlərdən, ödənişlərdən, zamanətlərdən, investisiyalardan və digər əməliyyatlardan ibarətdir:

- nağd pulun (alıcı) digərinə (borcalana) hərəkəti təmin etmək;
- müvəqqəti pul köçürmələri və qiymətli kağızların alqı-satqısı və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi ilə bağlı iqtisadi əlaqələrə aiddir. Hazırda dünya maliyyə bazarının böyük bir hissəsi maliyyə bazarında paylanılır;
- alıcı ilə satıcı arasındakı birbaşa danışıqlar zamanı satışı çıxarılmış aktivlərin faktiki bazar qiymətləri müəyyən edilir. Həm də maliyyə bazarlarında sərmayəçilər üçün ən effektiv istiqamətlərdə pul yerləşdirmək üçün aktivlərin ödənilməsi səviyyəsini, onun müddətlərini - yerini, təsisi və sanksiyalarını müəyyənləşdirir. Bu vaxt yalnız ölkə, hətta dünya miqyasında seçim imkanı var. Bu şirkətlərə ən əlverişli maliyyə mənbəyini tapmağa imkan verir;
- maliyyə bazarının funksiyalarından biri maliyyə resurslarının ötürülmə xərcləri (tədqiqat və informasiya xərcləri) azaltmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, maliyyə bazarı pul bazarı və kapital bazarına öz məzmunundan bölünür. Pul bazarında qısamüddətli kredit əməliyyatları daxildir və mühasibat, banklararası və xarici valyuta bazarlarına daxildir. Mühasibat bazarının əsas aləti xəzinədarlıq və kommertiya siyasəti, yüksək likvidlik və daşınar aktivlər olan qısa müddətli öhdəliklərdir.

Banklararası bazarda onlar müvəqqəti pulsuz pul banklarına daxil edilirlər və aralarında qısamüddətli banklararası depozitə yerləşdirilirlər. Banklararası kredit bazarının hər bir ölkənin maliyyə işində ən vacib yeri var. Dövlətin əhəmiyyətli makroiqtisadi tənzimləyici orqanı olan Mərkəzi Bank (Mərkəzi

Bank) bu bazar vasitəsilə iqtisadi həyatının bir hissəsini həyata keçirir. Banklararası kredit bazarında qısamüddətli likvidlik çoxdur, digər bank kredit verməklə pul verir, lakin borcalanın qısamüddətli likvidlik ödəməsi öhdəliyi uzunmüddətli aktivlərin ödənilməsidir.

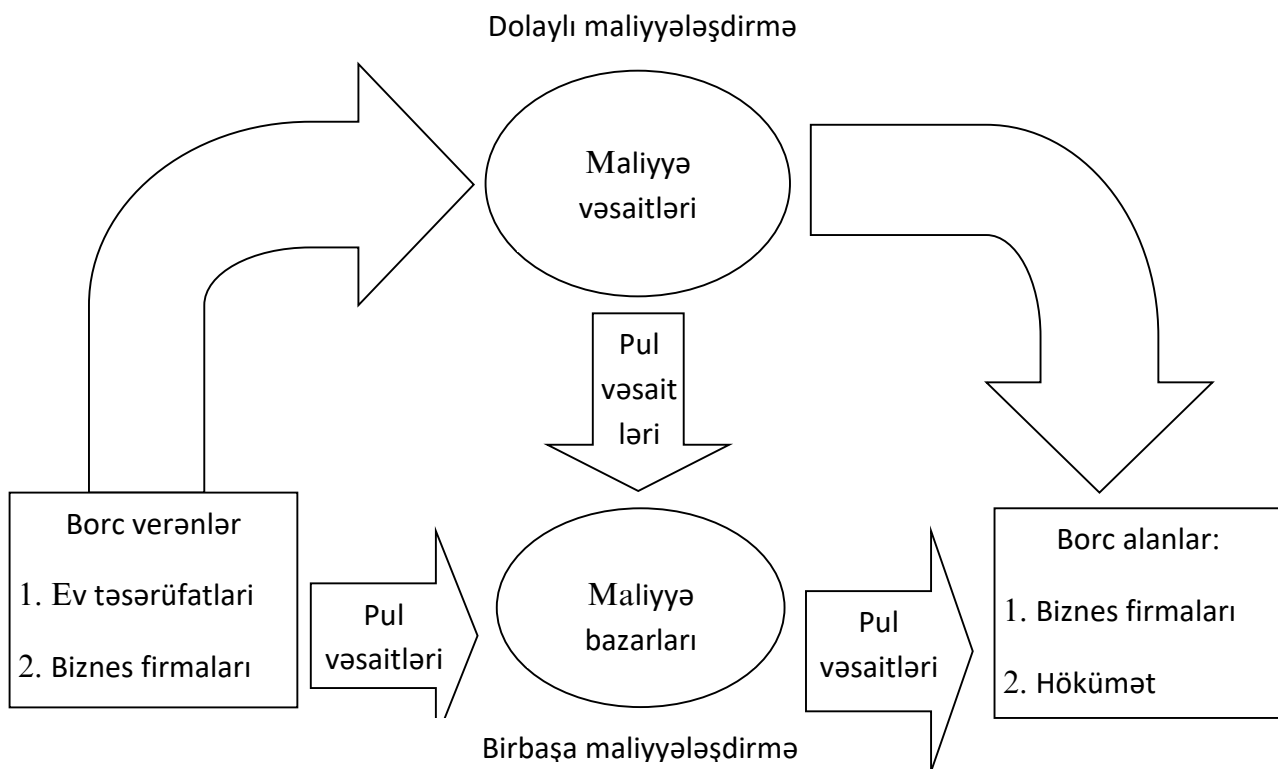
Kapital bazarında orta və uzunmüddətli kreditlər, eləcə də səhmlər və istiqrazlar bazarları daxildir. Kapital bazarı dövlət və kommersiya investisiyaları üçün uzunmüddətli investisiya ehtiyatlarının əsas mənbələrindən biridir. Pul bazarı tez-tez yüksək likvid aktivləri qısa müddətli ehtiyaclarını ödəmək üçün cəlb edərsə, kapital bazarında maliyyə resursları ilə uzunmüddətli maliyyə resursları təmin edir (Ə.Həsənov. , 2005).

Maliyyə bazarının mühüm möhürlərindən biri dağıştan kağızlardan biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, qiymətli kağızlardan kapitalın paytaxtı da bazarda istifadə olunur. Bu baxımdan, bazardan bazarın kredit sistemi, valyuta bazara və qiymətli kaiz igətini görən funksional-institusional ələiyyətədir. Qiymətli kağızlar havzası birincilərdən biridir. İlk növbədə, bazar qiymətli kağız imperiyalarının dövrü kəsiləcək və burada mal satılır. Birincisi bazar qiymətli kağızlarında iki şəkildə - investora bir faili və xüsusiyyət yolunda xətt yolu. Böyükşəhər ərazisinin ölən xəfəri xilas etmək. Bu bankın bankı fəaliyyət və tədqiqat xidməti adlanır. Qiymətli kağızların yerəşirilmə bütün emissia.

Maliyyə bazarları marka vəsaitlərinin serkimin sahibləriindən borc sahəsi başının axını verən çox sayda müxtəlif çeşidli canalsan ibarətdir. Bu kanallar iki əsas qrupa bölünür. Birinci qrupa aya maliyyələşdirmə kanalları, yəni belimet kanalları vasitəsilə vəsaitlər ağməməəəvinin borcalanlara bir hərəkət edir. Maliyyəmə kanalı Malatyanın bazarının ikinci kanalıdır. Zamanla əlaqədar dövr haqqında məlumat möhür vəsaitləri ilə ev təsərrüfatları şirkətləri istiqamətində xüsusi qurumlar (qurumlar) hərəkət edir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq maliyyə sistemində pul vəsaitlərinin axınıni aşağıdakı şəkildəki kimi göstərmək olar.

Şəkil 1: Maliyyə sistemində pul vəsaitlərinin axını

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Maliyyə bazarlarında maliyyə oyunçusu xüsusi rol oynayır. Maliyyə bazarında maliyyə investorları subordinasiyanı ayırmaq üçün pulsuz pul vəsaitlərini cəlb edir və onları borc götürməyə yönəldir. Lakin maliyyə vasitəçilərinin iqtisadiyyatda rolu yalnız bununla məhdud deyil, onlar ayrı-ayrı mövcud olan kiçik həcmli pul yığımlarını səfərbər edərək böyük həcmli layihələrə çəkir və müxtəlif sahələrin varlıqlarını portfellərinə daxil edərək riskləri di-versifikasiya etməklə, ümumi maliyyə risklərini aşağı salmış olurlar. Maliyyə auditorlarının funksiyalarından biri onların peşəkarlığı ilə bağlıdır. Maliyyə bazarında peşəkar fəaliyyət onlara iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri haqqında geniş və ətraflı məlumat əldə etməyə imkan verir. Bu baxımdan onlar maliyyə aktyorları və məsləhət təşkilatları kimi çıxış edirlər. Beləcə, maliyyə vasitəçilərinin inkişafı maliyyə əməliyyatlarının fəaliyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olur ki, bu da aşağıdakı yollarla gerçəkləşir (Аббасов А.Г., 2014, s. 77):

1. diametrdə qənaət hesabına;

2. əməliyyat xərclərini aşağı salmaqla böyük təcrübə və biliklərə sahib olmaq.

Maliyyə auditorlarının bir qrupu birbaşa maliyyələşdirmə kanallarında vasitəçilik edir, digər qrup isə dolayı maliyyələşdirmə kanallarına vasitəçilik edir. Birbaşa maliyyə təşkilatları sərbəst pul vəsaitlərinin qaynaqları və istifadəsi, kreditqabiliyyətli potensial borcalanlar haqqında məlumatların toplanma sı və verilməsi, qiymətli kağız emitentləri və borc alanlar, alıcı və borc verənlər arasında vasitəçilik xidmətləri göstərirlər. Birbaşa maliyyələşdirmə kanalları iştirakçılara - brokerlərə kapital bazarında vasitəçilik edən broker və dilerlər tərəfindən məxsusdur. Pul çəkmək və vasitəçilik etmək istəyən strukturların maliyyə alətlərini alırlar.

İnvestisiya bankları birbaşa maliyyələşdirmə kanallarında əhəmiyyətli rol oynayır. Əslində, firmalar çox sayda investora satışı nəzərdə tutan qiymətli malların yüklərini icra etdikləri zaman investisiya bankları üçün xidmədən istifadə edirlər. Bu bankların əsas funksiyası qiymətli kağızların hamısını almaq və investora satmaqdır. İnvestisiya banklarının bank xidmətlərinin istifadəsi onların məhdud miqdarda olması ilə bağlıdır. Şirkətlərin əksəriyyəti fondun rəhbəri üçün açıq olduğundan çox az hallarda çıxır. Digər tərəfdən, investisiya bankları ixtisaslı mütəxəssislər, məcburi münasibətlər, böyük təcrübə və s. təmin edə bilirlər.

Maliyyə bazarına görə, maliyyə kanalına daxil olan maliyyə vəsaitləri öz maliyyə alətlərini sataraq və işçiləri təqdim etməklə pul satır. Bu qrupda iştirak edən vasitəçilər maliyyə bazarının qeyri-stitutsional strukturlarına malik banklar, sığorta təşkilatları, pensiya fondları, kredit ittifaqları, investisiya fondları və s. aiddir. Maliyyə təşkilatları əmlak kimi maliyyə aktivlərini satır və digər şirkətlərin aktivlərini əldə edirlər. Maliyyə sistemində əhəmiyyətli bir yeri olan banklar. Bazarda yerləşən ölkələrdəki bank sistemi və kommertiya banklarından ibarətdir. Banklar həm öz fiziki vəsaitlərini, həm öz adlarına, həm də öz hesabına kredit vermək üçün fiziki və hüquqi qurumlar, eləcə də kredit təşkilatının tələbi ilə müştərilərin transfer və hesablaşma əməliyyatlarıdır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətində əmanətlərin və depozitlərin daxil edilməsi və onların borclarının borcları vacibdir. Banklar, iqtisadiyyatda pul yığır və onları son istifadəçilərə borc verərək maliyyələşdirirlər. Bankların maliyyə vasitəçiliyi olmadan nağd həm paylama, həm də cazibə əlavə xərcləri nisbətən yüksək risk səviyyəsinə gətirib çıxarardı. Bütün ölkələrdə iqtisadiyyat iqtisadiyyatında kommersiya bankları mühüm rol oynayır. Banklar gerçək kəslərdən, firmalardan, dövlət orqanlarından tələbedilənədək və müddətli hesablarda bir nağd qəbul edir və onları borcalanlar kredit olaraq verir və ya müxtəlif iqtisadi subyektlərin sənətlərinin yerləşdirilməsində, investisiyaların həyata keçirilməsində iştirak edirlər (Давидова Л.В., Коршунова Г.В., 2011).

Bank sektorunun maliyyə baxımından məhsuldarlıq onların vasitəçilik fəaliyyətlərində xərclənən xərclərin həcmi və əldə etdikləri dəqiq qazancla müəyyənləşdirilir. Daxil edilmiş depozit və əmanətlərə ödənilən faiz dərəcələri verilən kreditlərə görə alının faiz dərəcələri arasındakı fərq nə qədər kiçikdirsə, bank fəaliyyətinin maliyyə baxımından səmərəliliyi o qədər yüksək qəbul edilir. Buna isə bank işində avtomatlaşdırma yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, personalın optimal sayı və ixtisas səviyyəsi, ölkədə maliyyə riskinin aşağı olması və s. amillər təsir göstərir.

Maliyyə auditorlarının bir qrupu da investisiya yönümlü liderlərdir. Bu maliyyə qurumları maliyyə şirkətlərinə, investisiya fondlarına və investor banklarına məxsusdur. Maliyyə şirkətləri istehlak ehtiyacları üçün mal satışı zamanı ssudas təklif edirlər. Bu ssudalara kommersiya şirkətləri tərəfindən təmin edilir. Bu şirkətlər bir tərəfdən səhmlər buraxmaqla və kommersiya banklarından kredit almaqla vəsaitləri səfərbər edir, digər tərəfin dən onları ssuda verirlər.

Kiçik və qeyri-rəsmi firmaların inkişafı üçün maliyyə şirkətləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Investisiya yönümlü maliyyə aktivlərindən biri investisiya edilir. Qarşılıqlı fondlar digər təşkilatların təhlükəsizliyinə sərmayə qoyan və onların pullarını axtarmaq edən real və hüquqi şəxslər ola bilər. Bu vəsait açıq və qapalı investisiya fondu şəklində yaradılır.

1.1 DMB formalaşması mərhələləri və təkamülü xüsusiyyətləri

Maliyyə təşkilatları, kredit təşkilatları, qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları, mülki dövlət pensiya fondları, investisiya fondları və sığorta şirkətləri kimi maliyyə qurumları xidmət göstərir. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlardan görülməli ki, mal bazarının bütün elementləri sıx bağlıdır və ayrı-ayrılıqda hərəkət edə bilməz. Bu səbəbdən, maliyyə bazarları kapital olan təchizat və tələb üzrə vasitəçilər vasitəsi ilə borcalanlar arasında kapitalın yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi kimi müəyyən edilir. Ölkəmizin maliyyə bazarının mühasibat seqmentində hökumətin qısamüddətli istiqrazlar (istiqrazlar) və AMB siniflərinin əsas aləti, onların emissiyası və yerləşdirilməsi son zamanlar təsadüfi deyildir. Ticarət, xəzinələr və bank kreditləri, korporativ istiqrazlar və digər növ qısamüddətli istiqrazlar kimi digər alətlər bazarda öz yaxşı yerlərini tapa bilmədi.

Banklararası pul bazarı tənzimləyici orqanların, xüsusən də AMB-nin tələblərini gətirmək məqsədi ilə, kassa bankları arasında tənzimlənmənin tənzimlənməsi, banklararası, depozit və kreditlərin yenilənməsi ilə bağlı qısa müddət ərzində aktiv əməliyyatlar təmin edir. Bu bölmədə, AMB yenidən maliyyələşdirmə proseduru kommersiya banklarına kredit təklif edir. Bundan əlavə, AMB maliyyə bazarının sabitliyini təmin etmək və pul-kredit strukturunun tənzimlənməsini və bankın likvidliyini təmin etmək məqsədilə AMB -nin yenilənməsi üçün faiz dərəcəsini müəyyənləşdirir. Bu ilin oktyabr ayından etibarən, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının qlobal maliyyə böhranı effektin yayılmasını nəzərə alaraq yeni dənizçilik faiz dərəcəsini 15 faizdən 8 faizədək azaldıb. Eyni şəkildə, faiz dərəcəsinin yuxarı həddi 20% -dən 15% -ə düşür və aşağı limit 3% -dən 1% -ə qədər azalır. (Суэтин А.А. , 2010).

İqtisadiyyatda maliyyə bazarları qiymətli kağızlar, xüsusilə səhmlər və ixtiralar, əmtəələr, məsələn qiymətli materiallar və ya kənd təsərrüfatı məhsulları, eləcə də qarşılıqlı mübadilə aktivləri ilə mübadilə ilə ticarət üçün bir mexanizm hesab olunur. Son illərdə maliyyə bazarlarında məbləğ və keyfiyyət yaxşılaşmışdır və likvidlik həmişə yenilik səviyyəsində olmuşdur. Müasir dövrlərdə maliyyə

bazarını konsepsiya kimi müəyyən etmək asan deyil. Çünki, bir çox hallarda, bu məsələ ətraf mühit və mənfəət yaradır.

Maliyyə məhsulları (məsələn, fond bazarı) satmağa kömək etmək üçün korporativ struktur kimi maliyyə bazarlarına baxıla bilər. Həm də, maliyyə bazarları qeyd edildikdə, maliyyə məhsullarını satma üsulu və ya satıcı və alıcı arasında qarşılıqlı əlaqə anlaşılıb. Bu fond bazarı, birbaşa əlaqə və s. Onun üniformasında ola bilər. Maliyyə bazarları daxili və xarici bazarlar şəklində mövcuddur və bunlar daxildir:

- səhm bazarları - səhm və istiqraz bazarları daxil olmaqla;
- Əmtəə bazarı - birja ticarətinin tənzimlənməsi və tənzimlənməsi yolu ilə topdan bazarın təşkilindən ibarət hüquqi şəxsdir;

- pul bazarı;
- kredit bazarı;
- valyuta bazarı;
- sığorta bazarı;
- törəmə maliyyə alətləri (derivativlər) bazarı.

Burada futures və inkişaf etmiş eqdleri bazarlara aiddir. Beynəlxalq Bankın məlumatlarına görə, dünya bazarında nüfuzlu maliyyə alətlərinin həcmi 1990-cı ilin əvvəlində 20 trilyon dollardan 2010-cu ilə qədər 300 trilyon dollara çatıb.

Maliyyə bazarının strukturunu nəzərdən keçirərkən, kapitalın payına aid olan məsələlərdə araşdırılmalıdır. Kapital bir neçə sanksiya var. Hər hansı bir işə və ya obyektə investisiya etməklə gəlir gətirmək imkanı olan kapital və ya pul vəsaitləri və ya əmtəə hallarında bu, başa düşülür. Yəni biznesin xüsusi dəyəri, mövcudluğu passivini nə qədər ədalətlik adlandırıla bilər. Pul, mal və digər aktivlər birlikdə şəxslərin və ya biznesin sərvətini təşkil edir. Birincisi, qeyd etmək lazımdır ki, kapital işgüzarlığın inkişafı üçün mülkdir. Kapital gələcəkdə digər əmtəə istehsalının qabiliyyəti olan əmtəə sərmayələrinə aiddir.

Sərmayə baxımından maşın, avadanlıq, yollar, məktəblər və ofis binaları digər mal və xidmətlərin istehsalı üçün işləməlidirlər. Klassik iqtisadiyyatda kapital istehsalın üç nəsilindən biridir. Onun digər hissəsi - yer və işçi qüvvəsi. Kapital

aşağıdakı xüsusiyyətlərə və xüsusiyyətlərə malikdir. Kapital digər malların istehsalı üçün istifadə oluna bilər. Bu istehsalın emalına çevrilir. Kapital yaradılmalıdır. Lakin, məsələn, torpaq ehtiyatları və təbii qaynaqlardan fərqlənir. Bundan əlavə, kapital coğrafi vəziyyət və xammal ehtiyatları kimi faktorların effektivliyi ilə bağlıdır. Göstərilən təsnifatlardakı fərqlər kiçik dəyişikliklərlə yeni sinif dinamikasında qalır. Ancaq burada yeni təsəvvürlər də var. İndi paytaxt indi öz qaynaqları kimi yenidən nəzərdən keçirilir. Beləliklə, qiymət müəyyən tarixə qədər azalacaq. Kapitalin vaxt dövrünə hərəkəti yığılmış resursları artırmağa kömək edən investisiya kimi nəzərdən keçirilir (Г.Б.Поляка. , 2003).

Bundan əvvəlki dövrlərdə bir çox hallarda fiziki yırtıcılar şəklində, məsələn, istehsal, tikinti, nəqliyyat vasitəsi və s. təqdim edilirdi. 1960-cı ildən başlayaraq, xəyal çox genişlənmədən başlamışdır. Əslində, in-vestisiyaya vərdiş və təhsilin inkişafında insan kapitalının və informasiya kapitalının yaradıcısı kimi baxılır. İntellektual mülkiyyət, intellektual kapitalın inkişafına qoyulan investisiyalar hesab edilir. İnsan inkişafı nəzəriyyəsi insan kapitalını sosial, imitasiya edilmiş və yaradıcı elementlərin birliyi kimi tam təsvir edir. Sosial kapital - iqtisadiyyatdakı fərdlər arasında inam münasibətlərinin strukturlaşdırılmış quruluşudur. Fərdi kapital - insana məxsusdur və cəmiyyət tərəfindən qorunur.

Konsepsiyada bu cür konsepsiyalar - istedad, yaradıcılıq, liderlik, təcrübə, bacarıq və s. yaxın, göstərilən zövqlərin hər birinin birləşməsi ilə mümkündür. Ənənəvi iqtisadi təhlildə şəxsi kapital işçi qüvvəsi adlanır. İqtisadiyyatda aşağıdakı kapitalizasiya tapıla bilər:

1. Maliyyə kapitalı. Bu, qəyyumun hüquqi şəxslərin sahib olduğu müxtəlif öhdəliklərinə aiddir. Maliyyə bazarında aktivlərin müxtəlif formaları satılır.

2. Təbii sərmayə. Bu, insanların həyatın saxlanmasına həsr olunmuş ətraf mühitin vəziyyəti ilə bağlıdır.

3. İnfrastruktur kapitalı. İnsanların həyatı səmərəliliyinin qorunması sistemi. Məsələn, yolların salınması və s. İnfrastruktur, kapital obyektlərinin tikintisi və quraşdırılması nəticəsində yaranıb. Ümumiyyətlə, maliyyə sektorunun maliyyə bazarının əsas vəzifəsi aşağıdakılardır:

- kapitalın çıxarılması (kapital bazarında);
- risklərin ötürülməsi (törəmə bazarında);
- beynəlxalq ticarətin təmin edilməsi (valyuta bazarında).

Maliyyə bazarları sermayəni (borcları) və kapitalla sahib olmaq istəyənlərlə müzakirə etmək üçün istifadə olunur. Sərbəst qaytarılması borc borc tərəfindən verilmiş bir voucher ilə qaydaya salınır. Belə daxilolmalar qiymətli sənədlərdir və onları bazarda sərbəst şəkildə almaq və satmaq mümkündür.

Maliyyə bəzi anlayışın böyük bir razılığa gətirib çıxara bilər. Ümumiyyətlə, maliyyə bazarları aşağıdakılardır:

- maliyyə məhsullarının satışına kömək edən təşkilatlar və nəzarət vasitələri;

Belə ki, fond bazarının səhmləri, istiqrazlar, borrrant və s. satışını təmin edir.

- maliyyə məhsullarının satılması üçün satıcı ilə alıcıların əlaqələndirilməsi.

Məsələn, səhm satıcı ilə alıcı arasında müx-təlif yollarla, birjada birbaşa alıcı ilə satıcı arasında və s. maliyyə bazarları milli və beynəlxalq bazarlar kimi təsnif edilə bilər. Maliyyə bazarının əsas tərkib hissələrindən olan kapital bazarı özünə aşağıdakıları ehtiva (Давидова Л.В., Коршунова Г.В., 2011):

- səhmdar bazarı - adi səhm buraxmaq yolu ilə şirkətin lay-hələrinin maliyyəsini təmin və onunla ticarət et-məyə imkan verir;

- istiqrazlar bazarı - istiqrazların sərbəst buraxılması və onunla ticarət etməklə şirkətin layihələrinin maliyyələşdirilməsini təmin etmək;

- əmtəə bazarı - ticarət təmin edir;

- pul bazarı - qısamüddətli borc maliyyələşdirilməsi və sərmayələrin təmin edilməsi;

- Törəmə bazarı (törəmə bazarı) bazar

- maliyyə risklərinin idarə edilməsi vasitələrini təmin edir;

- gələcək bazarda - gələcək tarixdə əmtəə ticarəti üçün standartlaşdırılmış irəli əlaqələr təmin edir;

- sığorta bazarı - müxtəlif risklərin yenidən bölüşdürülməsini təmin edir;

- valyuta bazarı - valyuta ticarətinə imkan verir.

1.3 Azərbaycanın DMB ilə əlaqələrinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri

Ötən əsrin sonunda kapital bazarlarının intensivləşdirilməsi prosesi və beynəlxalq əməliyyatlar dünya qiymətləndirməsində müşahidə olunmuşdur. Birinci proses istehsalın transformasiyası, milli korporasiyaların və bankların milli korporasiyalara köçürülməsinə əsaslanır.

Transsərhəd şirkətlər (TMK) xarici gəlirlərin axtarışı üçün xaricdə istehsal və avadanlıq şöələrində aktiv investisiya hesabına milli bazarların çatışmazlığını aradan qaldırmışdır. Bu şirkətlərin qısa və uzunmüddətli kapital ehtiyacları yalnız milli bazarların köməyi ilə deyil, həm də xarici və dünya maliyyə bazarlarının imkanlarından istifadə edərək başlamışdır. Banklar öz müştərilərinə kömək etmək üçün beynəlxalq əlaqələrini inkişaf etdirmək məcburiyyətində qaldılar. Sonda vahid xarici bazarlarda maliyyə-kredit nəzarətinin fəaliyyəti artdı, birləşmə və emal, eləcə də milli toy üzüklərinin formalaşması milli bankların formalaşdırıldı. Bütün bunlar ümumi əməliyyat və dünya maliyyə bazarının strukturu üzərində böyük təsir göstərmişdir.

Hal-hazırda maliyyə-kredit sektoru istehsal sahəsindən daha sürətli hərəkət edir. Dünya miqyaslı maliyyələşmənin inteqrasiyası dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının katalitik çeviricisinə, dünya ölkələrinin iqtisadi mexanizmlərinin yaxınlaşmasına və vahid dünya maliyyə bazarının formalaşmasına xidmət edir (Суэтин А.А. , 2010).

Dünyadakı maliyyə əlaqələrinin qloballaşma və inteqrasiyasına təsir edən bir sıra amillər göstərilə bilər. Əvvəla, söhbət dünyanın aparıcı dövlətlərində pul münasibətlərinin və xarici ticarət məhdudiyyətlərinin nisbətən yumşalmasına gətirib çıxarır. Bundan əlavə, dünyanın aparıcı maliyyə sektorunda maliyyə-kredit əməliyyatları da tənzimləmə, həm də liberallaşdırmadan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kompüter və telekommunikasiya texnikasının və texnologiyasının tətbiqi mövcud səviyyədə qəbul edilən qəbuledici maliyyə qaydalarının qəbul edilməsi üçün kifayət qədər sadə, buna görə də dünyada real vaxt rejimində bir ofisin həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Maliyyə bazarlarının institusionalizasiyası haqqında da danışa bilərik. Qeyd edək ki, müasir dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq kapital hərəkəti sahəsində maneələrin azaldılmasına paralel olaraq digər tendensiyalar da mövcuddur. Capitalin beynəlxalq hərəkətinin yüksəlməsi dünyanın müxtəlif ölkələrinin pul və maliyyə böhranlarının bütün dünyaya keçəcəyindən qorxdı. Buna görə öz iqtisadi təhlükəsizliyindən narahat olan ölkələr öz milli bazarlarını xarici faktorların mənfi təsirlərindən qorumağa çalışırlar.

Hal-hazırda, bir çox ölkə müasir dünya iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərməsinin əsas şərtlərindən biri olan kapitalın sərbəst hərəkətinin pul vəsaitlərinin idarə edilməsinə nəzarət tədbirləri ilə tamamlanması lazım olduğunu başa düşür. Bununla əlaqədar, "Ən Böyük Yeddi" FATF təşkilatının 1989-cu ildə məqsədi ölkələrin tələbi ilə "çirkli sikkə" ilə mübarizə aparmaqdır. "Pul" yuyulmasına qarşı xüsusi diqqət yetirilmişdir. FATF-la ilə qarşılıqlı olan dövlətlər 25 simptom hazırlamış və bu simptomlar üçün beynəlxalq prosedurlara xüsusi diqqət yetirmişlər. (<https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>).

Maliyyə bazarı - maliyyə aktivlərinin satıldığı bir bazar. Qloballaşma nəticəsində iqtisadi agentlərin maliyyələşdirmə imkanları milli bazarlarda məhdudlaşır və sərmayəçilər öz ölkələrində və xaricdə öz obyektlərini seçməyə imkan yaradırlar. Buna görə müasir dünya maliyyə bazarları ölkələrin, bölgələrin, sahələrin və iqtisadi resursların rəqabət qaydalarına uyğun maliyyə resurslarının toplanması və paylanması mexanizmini təmsil edir. Nəticədə beynəlxalq səviyyədə kredit materialları, ödəniş və ödəmə prinsipləri təmin etmək məqsədilə kreditorlar və borclular arasında iqtisadi əlaqələr yaradılıb.

Göründüyü kimi, dünya maliyyə bazarlarında həyata keçirilən funksiyalar milli maliyyə bazarlarının funksiyalarının davam etdirilməsini və inkişafını görür. Dünya maliyyə bazarları vasitəsilə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- ölkələr arasında maliyyə resurslarının hərəkət mexanizmi;
- maliyyə alıcılarının və satıcılarının qarşılıqlı effektivliyi. Nəticədə, maliyyə aktivlərinin qiyməti, həmçinin müxtəlif pul əməliyyatları gəlirləri;

- bazarda likvidliyini artıran, maliyyə resurslarını yenidən satma imkanı verən əlavə investorların bazarda iştirakı;
- artan investisiya imkanları nəticəsində maliyyələşdirmə prosesində dövriyyənin dəyərinin azaldılması;
- maliyyə kapitalının sənaye kapitalının ötürülmə sürətinin artırılması;
- aktivlərin beynəlxalq diversifikasiyası nəticəsində bazar iştirakçıları üçün investisiya portfelinin ümumi riskini azaltmağa kömək edir.

Banklar və digər maliyyə-kredit təşkilatları vasitəsi ilə maliyyə resurslarını toplayan və yenidən maliyyələşdirən ümumi milli və beynəlxalq maliyyə bazarları ümumi maliyyə bazarının səviyyəsində reproduksiyası prosesini təmin etmək üçün funksional baxımdan nəzərdən keçirilə bilər.

Dünya maliyyə bazarında, müxtəlif fəaliyyətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqənin və bazarın bir hissəsinin qarşılıqlı əlaqəsinin bazarın strukturunun vahid təsnifatını nəzərdə tutmaq çətin olur. Bu səbəbdən, dünya maliyyə bazarının strukturunu tam şəkildə aydınlaşdırmaq üçün dünyanın bir çox maliyyə bazarından bir neçə meydanı ayırmaq üçün istifadə edəcəyik. Dünya maliyyə bazarının bölmələri və bu segmentdə istifadə olunan alətlərin növləri alətlərin növünə və digər xüsusi meyarlara görə. Maliyyə bazarı maliyyə alətlərinin dövriyyəsi müddəti baxımından pul bazarına və kapital bazarına bölünür.

Pul bazarında qalan sənədlər bir il müddətinə ödənilir. Kapital bazarında bir ildən artıqdır ki, alətlər dövriyyədədir. Pul bazarları öz aktivlərinin likvidliyinə düzəlişlər etmək üçün kommersiya banklarını və digər yönümlü şirkətləri təşkil edir. Dəyişiklik müxtəlif yollarla edilə bilər: istiqrazların yerləşdirilməsi, qiymətli kağızların verilməsi və satışı. Bununla belə, kapital bazarlarında hər bir əməliyyatın ilk məqsədi orta və uzunmüddətli perspektivdə yaxşı düşünülmüş riskdən ibarətdir.

Müəyyən edilmiş xidmət növünə əsasən maliyyə bazası iki daxili bazar və qiymətli kağız bazarlarına bölünür, hər biri müxtəlif maliyyə aktivləri bazarlarının məbləği hesab olunur. Birincil və təkrar maliyyə bazarları da fərqlənir. Əlbəttə ki, maliyyə alətinin bazarda ilkin yerləşdirilməsi aparılır. Bütün sonrakı əməliyyatlar

bazarda yenidən satılır. İnstitusional struktur baxımından dünya maliyyə bazarı mütəşəkkil bir bazar və ya birja bazarına və ictimai işçilərinin birbaşa vasitəçiliyi olan qeyri-müntəzəm bazarına bölünür.

Maliyyə bazarı da əsas (ilk) maliyyə alətləri bazarına və törəmə maliyyə alətləri bazarına həsr olunur. Törəmə bazarı bazarında qiymət alətlərin əsasını təşkil edən əsaslı aktivlərin dəyərindən asılıdır. Bunlar dünya maliyyə bazarında dolaşan alətlərin müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Dünya maliyyə bazarının inkişaf dinamikası ümumi həcm, iştirakçıların sayı, əməliyyatların və regionların cəlb olunma sürəti ilə xarakterizə olunur. Dünya maliyyə bazarında müvəqqəti sərbəst maliyyə resursları kreditorlar tərəfindən yenidən bölüşdürülür və bu prosesdə müxtəlif iqtisadi agentlərin qrupları iştirak edir.

Müvəqqəti sərbəst maliyyə qaynaqların sahibi olan verənlər (borcverənlər), borc almağa ehtiyacı olan verənlər (borcalanlar) və dünya maliyyə bazarının iştirakçılarına xidmət edən maliyyə vasitəçiləri, həmçinin maliyyə və investisiyalaşdırma proseslərinin təşkili prosesini həyata keçirən dövlət və beynəlxalq təşkilatlar da buraya aid edilə bilər. Praktikada onlar kreditorlar, borclar və onların aktivlərini müxtəlif iqtisadi məsələlər üzrə həm təsərrüfat subyektlərinə, həm də dövlətə təqdim edə bilirlər. Məsələn, dünya maliyyə bazarlarında borcverənlər kimi sənaye və ticarət firmaları, fərdlər, dövlət, yerli rəhbərliklər, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi beynəlxalq təşkilatlar çıxış edə bilirlər (Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q, 2003).

Beynəlxalq təşkilatların, müxtəlif ölkələrin hökumətlərinin və yerli administrasiyaların borclarına uyğun olaraq, vətəndaş maliyyə sahəsi təşkilatlarına xidmət etmək. Vəziyyətdən asılı olaraq, eyni mövzu müxtəlif rollarda, birlikdə və ya ardıcıl olaraq fəaliyyət göstərə bilər. Məsələn, banklar öz müştərilərinə maliyyə vasitəçisi kimi borc verə bilirlər, müştərilərə istiqraz və rəqələrinin yerləşdirilməsinə kömək edə bilirlər və banklararası kredit münasibətlərində bunu edə bilirlər. Dövlətlər həm borclu, həm də borclu ola bilirlər.

Beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bazarların effektivliyini tənzimləyir və nəzarət edirlər. Beynəlxalq maliyyə bazarlarında əməliyyatlar xüsusi mürəkkəbliyi

ilə fərqlənir. Bu səbəbdən həmişə bu prosesdə maliyyə finansçıları iştirak edir. Bu vasitəçilər bazarda, məsələn milli bazarlarda, öz müştərilərinin tapşırıqlarına və onların hesablarına uyğun olaraq öz xüsusiyyətlərini dəyişdirərək və öz hesabları ilə maliyyə aktivlərini və xətlərini alırlar. Vasitəçilər də öz müştərilərinin maliyyə aktivlərinin yaranmasına kömək edir və müştərilərinə maliyyə bazarında digər iştirakçılara maliyyə aktivlərini satmağa kömək edir və müştərilərin materiallarının təhlükəsiz idarə olunmasını təmin edir.

Maliyyə finansçıları investorlar və investorlar üçün maliyyə bazarlarında xərcləri azaltmaq üçün bir mühit yaradır, həmçinin aktivlərin və passivlərin strukturunun beynəlxalq diversifikasiya hesabına olan riskləri azaldır. Dünyadakı maliyyə institutları müxtəlif növ təşkilatlar tərəfindən qəbul edilir:

- depozit müəssisələri; müqavilələrlə işləyən müqavilə qurumları;
- qarşılıqlı fondlar;
- digər maliyyə institutları.

Depozit tipinə aid olan maliyyə hesablarına kommersiya və əmanət bankları, kredit ittifaqları, ssuda-əmanət bankları tətbiq edilir. Müqavilə üzrə mütəşəkkil təşkilatlar uzunmüddətli razılaşmalar üçün materiallar alırlar və onları kapital bazarına yerləşdirirlər. Bu növ vasitəçilər sığorta şirkətlərinə və pensiya fondlarına göstərilə bilər. Qarşılıqlı fondlar qeyd edildikdə, özəl paylarından imtina edən və onları investorlara satan fərdi qurumlar başa düşülər. Bu şəkildə toplanan materiallar banklarda və ya digər qiymətli sənədlərdə saxlanıla bilər. Digər maliyyə müəssisələri üçün investisiya şirkətləri lizinq və lizinq sahəsində ixtisaslaşan biznes krediti maliyyə şirkətləri, eləcə də idxal və ixrac əməliyyatlarını maliyyələşdirən ticarət şirkətləri üçün də mövcuddur.

Maliyyə bazarında maliyyə bazarında kommersiya banklarının dünya maliyyə bazarında xüsusi yeri var. Böyük mənzildə əməliyyatları həyata keçirən kommersiya bankları həm aktivləri, həm də bağlanmış müqavilələrin həcmi rəhbər tutur. Ticarət banklarının dövlət tənzimlənməsi daha ciddidir. Həmçinin, bu dəfə də kommersiya banklarının maliyyə bazarında beynəlxalq əlaqələrin qurulmasında fəal iştirak etməsi nəzərə alınır (İsgəndərov R.A, Sadıqov R.F, 2014).

Dünya maliyyə bazarı iştirakçıları hədəflərinə əsasən dörd kateqoriyaya ayırır: investorlar, arbitrajçılar, möhtəkirlər və xedcerlər.

Beynəlxalq bazarda pulların uzun müddətə yerləşdirilməsi azalır. Onlar dünya bazarında vəziyyətin düzgün proqnozunu öz fəaliyyətlərini həyata keçirərkən istifadə edirlər. Dünya bazarında yerini almaq üçün milli maliyyə bazarının hərtərəfli təhlili aparılmalıdır. Arbitraj - faiz dərəcəsinin fərqiindən istifadə etmək üçün, maliyyə bazarının ayrı-ayrı bölmələrində eyni zamanda keçmiş mövqeyin açılmasından ibarət olan geniş maliyyə effektivliyində əməliyyatları pisləyir. Arbitraj faiz dərəcəsi çox az olduğundan, böyük əməliyyatlar cəlbədicə hesab olunur. Arbitraj birbaşa ilkin investisiya açıqlanmasının və ilk növbədə bazar riskinə qəbul edilmədən qazanc əldə etməsini açıq şəkildə nəzərdə tutur.

Maliyyə bazarında iştirak edənlərdən biri möhtəkirlərdir. Onların məqsədi maliyyə alətləri kursunda fərq hesabına mənfəət verməkdir. Möhtəkirlərin səmərəliliyi uzun müddətli açıq mövqelərlə riskin qəsdən qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bu əməliyyatlar həcminə görə fərqlidir. Möhtəkir müqavilələri, müvəqqəti tətbiqi istisna olmaqla, üsula da tətbiq edilir.

Dünya maliyyə bazarında əməliyyatların dördüncü aspektinə xedcerləmə, yəni bazar risqlərindən müdafiə deyilir. Məlum olduğu kimi istənilən iqtisadi fəaliyyət həmişə riskdən asılıdır. Maliyyə bazarının iştirakçılarının riskə məruz qaldığı müxtəlif yollar var. Bazar riskləri (valyuta riski, faiz dərəcəsi riski və məzənnə dəyişməsi) dünya maliyyə bazarında (pul və kapital bazarlarında) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xedcirləmə, sorgu riskini keçmək üçün operatoru almaq istəmir. Beynəlxalq xəzinədarların yaradılması beynəlxalq maliyyə bazarının iştirakçılarının maraqlarının qorunmasında mühüm rol oynaya bilər (İ.A.Kərimli , 2006).

Operatorların riskinə qarşı üç davranış variantından birini seçmək imkanı var:

- gözləmə yeri. Bu, riskin aradan qaldırılması üçün qəsdən heç bir tədbir görülməməsi deməkdir. Bu əslində pasif möhtəkirlilik kimi görünə bilər;

- risk altında olan bütün orqanların tam əhatə dairəsi. Bu, valyuta və faiz dərəcəsi riskinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların yüz faiz aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur;

- Risklərin örtülməsinin üstünlükləri ilə müqayisə etmə xərcləri ilə zərərlərin təhlili və xərclənmə riski daxil olmaqla zərərin riski.

Demək olar ki, bu ən dəqiq, faydalı və iqtisadi təməl davranışdır. Bu davranış beynəlxalq əlaqələrin qurulması zamanı prioritetdir. Pul və ya faiz riski açıq vəziyyətdə həmişə yayılmışdır, müdafiə üçün daha açıq mövqeyə müraciət etmək yararlıdır. Dünya maliyyə bazarında iştirakçıları öz əməliyyatları ilə məşğul ola bilirlər:

- digər fəaliyyətdən asılı olmayaraq, xidərlim kimi mikroiklim üsulundan istifadə edin. Onun müsbət aspekti mövqeyi müəyyən səviyyədə müəyyənləşdirmək və fiduciar alətlər və sığorta vəziyyəti arasında daha uyğun bir dərəcə tapmaqdır;

- ya da qlobal mübadilə və ya faiz mövqeyini dərk etməlisiniz, yəni mikrosirkulyasiyanı həyata keçirməlisiniz, buna görə də xederinin dəyərini saxlayırsınız. Bu üsul, balans aktivləri və passivlərindəki əməliyyat sapmalarının müntəzəm olaraq sapmasını və riskli mövqenin riskli mövqeyini nəzərdə tutur. Xedərləmə haqqında qərar qəbul edərkən vaxt nəzərə alınmalıdır.

Sıralama siyasətinin dəyəri, yəni hər hansı bir risk növü sıfıra bərabər deyil, lakin riskə əsasən uyğun gəlir. Həmçinin, örtüklərin dəyəri əvvəlcə göstərilir, mümkün itkilərin həcmi qiymətləndirmək çətindir. Seçkiləri gizlətmənin daha çevik siyasəti proqnoza bağlı olaraq baş verir.

Bazarın əlverişli bir şəkildə dəyişməsi gözləniləndikdə, bu gəlirləri təkamülündən satmaq mövqeyidir və qəsdən saxlanılır. Əksinə, əgər bazarın əvəzəlməz olduğunu deyirsə, hakimiyyət xedərlənir tamamilə müvəffəqiyyət təxminlərinin keyfiyyətinə bağlıdır (İ.A.Kərimli, 2006).

Ticarət bankları dünya maliyyə bazarının ən aktiv iştirakçılarından biridir. Bu banklar həm də investorlara, həm də borclarına dünya maliyyə bazarında vasitəçilik edirlər. Bu məqsədlə banklar müxtəlif institusional fondlardan yararlana

bilərlər: beynəlxalq yardım agentlikləri, digər ölkələrdə nümayəndəliklər, filiallar və törəmə müəssisələr, ümumi banklar və digər banklar. Banka aid olan beynəlxalq əməliyyatların ilk formu, bank müxbirləri sistemi vasitəsilə müştərilərin maraqları çərçivəsində valyuta və maliyyə bazarlarında müqavilələrin bağlanmasıdır. Növbəti addım bankın xarici maliyyə bazarında nümayəndəliyinin açılmasıdır.

Tapşırıqlar pulsuz bank əməliyyatları ola bilər, ancaq bazar haqqında məlumat toplayaraq və xarici dövlətlərdə tərəfdaşların şəbəkəsini genişləndirərək, gələcəkdə bankın filialının açılmasına əsas verir. Bank filialları pulsuz hüquqi şəxslər deyil və baş bank tərəfindən onlara verilmiş səlahiyyətlər əsasında fəaliyyət göstərə bilərlər. Buna görə, bank tərəfindən tənzimlənən bankın tənzimlənməsi və nəzarət sənədlərinin filialları istehsal olunur. Bu səbəbdən, əksər dövlətlər öz ərazilərində xarici bank filialının yaradılmasına icazə vermək istəməirlər.

Törəmə banklar yüz faiz və ya bankla bankın iştirakı ilə ölkənin kənarında qeydə alınmış bilər. Bu halda törəmə struktur həmin ölkənin qanunvericiliyinə əsasən hüquqi şəxs sayılır və onun bank və mübadilə həllini tamamilə dayandırır, lakin onun kapitalist mülkiyyəti vətəndaş rezidenti hesab olunur. Bəzi xarici bazarlar üçün törəmə strukturlardan başqa, kommersiya bankları dəniz banklarının təsisçisi ola bilər.

Maliyyələşmənin dərinləşməsi və beynəlxalq bank sisteminin gücləndirilməsi beynəlxalq bankın formalaşmasına gətirib çıxardı. Beynəlxalq bank işi başqa ölkələrin bank ölkələrinin digər ölkələrin rezidentləri tərəfindən alınması yolu ilə beynəlxalq bazarlara bank məhsulları və xidmətlərinin istehsalını nəzərdə tutur. Beynəlxalq bank biznesi bazarın coğrafiyasına və milli tənzimləmə tələblərinə görə müxtəlif formalarda ola bilər. Ümumiyyətlə, biz beynəlxalq bank biznesini ikiye bölə bilərik:

- 1) beynəlxalq pərakəndə bankçılıq;
- 2) beynəlxalq topdansatış bankçılıq fəaliyyəti (Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q, 2003).

Beynəlxalq pərakəndə bankçılıq, hər hansı bir ölkədə fiziki şəxslərə və kiçik müəssisələrə xidmət etmək üçün bank administrasiyalarının xarici şəbəkə sahibinə

məxsusdur. Onların fəaliyyəti əsasən depozitlərin qəbulu və fərdi istehlak kreditlərinin verilməsi nəzərdə tutulur. Beynəlxalq topdansatış bankçılıq biznesi digər ölkələrin bank korporasiyalarının sahibinə məxsusdur və digər ölkənin böyük korporativ müştərilərinə xidmət edir. Bu cür biznes kommersiya banklarının investisiya fəaliyyəti kimi başa düşülür, yəni ənənəvi xidmətlərin geniş spektri, yəni ənənəvi depozitlər ssuda əməliyyatlarıdır. Fərdi bankçılıqdan fərqli olaraq, məhdud sayda qeyri-bankçılıq şirkətləri maliyyə ehtiyatlarının böyük bir hissəsi və kiçik miqdarda xidmətərcilərin daxil olmaqla, məhdud miqdarda maliyyə resurslarına malikdir.

Qeyd edək ki, beynəlxalq topdansatış bank strukturları vasitəsilə maliyyə alətləri əsasən hər il milli sərhədlərdən çıxarılır.

Bank konsorsiumu milli bazarda mühüm rol oynayır. Bu, banklara müxtəlif beynəlxalq bankların risklərinin diversifikasiyası və məhdudlaşdırılması yolu ilə kifayət qədər kredit vermək imkanı verir. Beynəlxalq arenada bankların müxtəlif vahidləri qanuni olaraq tənzimlənir. Beynəlxalq səviyyədə bambu qarşılıqlı fəaliyyətinin ən yaygın forması sindikatlaşdırılmış bank kreditlərinin təqdimatıdır. Beynəlxalq sindikatlaşdırılmış kreditlər Londonun mərkəzi şəhəridir. Bazarda göstərilən əməliyyatların həcmi daim artır. Burada inkişaf etmiş ölkələrin müəssisələri sənaye baxımından sayılır, bazarın doksən faiz dərəcələrinin əksəriyyəti bu müəssisələrə düşür.

Borclular üçün sindikat kreditinin mövcudluğu yalnız qısa müddətə deyil, həm də uzunmüddətli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün materialların cəlb edilməsi imkanından asılıdır. Faiz dərəcələri ümumiyyətlə Risql sığortalamaq məqsədi ilə üzləşir. Bu, banklara pul bazarında və ya ən ucuz alətlər hesabında kreditlər üçün resurs bazası yaratmağa imkan verir. Sindikatlaşdırılmış borc verən banklar Bank bunun üçün beynəlxalq kredit reytinglərini almır, çünki borcalanın maliyyə-iqtisadi fəaliyyətini pulsuz təhlil edir. Sindikat kreditlərinin verilməsi, onun formalaşması bir neçə mərhələdə həyata keçirilir.

Birinci mərhələdə bank bankın borclarını menecer kimi idarə edir və borcun məbləğini, ödəniş müddətini və digər şərtlərini nəzərdən keçirir.

İkinci mərhələdə kredit müqaviləsi bağlıdır və materialın birbaşa ötürülməsi həyata keçirilir.

Üçüncü mərhələ nəzarət mərhələsidir, cindicate meneceri maddənin düzgün istifadə olunmasını və ödəniş prosesini nəzarət edir. Sindikat üzvləri arasındakı əlaqələr kreditdən sonra dayanır. Kreditin faiz gəlirləri sinifdəki iştirakçılar arasında ayrılan məbləğə nisbətdə paylanır, ikincinin meneceri də komissiya haqqı alır (D.Ə.Vəliyev, M.Rəhimov , 2012, s. 110).

İxrac-idxal qəsəbələrinin maliyyələşdirilməsi beynəlxalq banklar tərəfindən göstərilən əsas xidmətlərdən biridir. Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi bir ölkənin ticarət tərəfdaşlarından daha çox bank qarşısında daha mürəkkəb vəzifələr qoyur. Bəzi hallarda, həm də müxtəlif növ valyutalarda, kredit dərəcələrində fərqlilik, xarici valyuta və digər risklər riski mövcuddur. Bankın əsas diqqəti ilk növbədə idxalçıların təcili nəzarəti banklar tərəfindən təsdiqləndiyini bildirir. Bank siyasətin tərəfinə vuraraq siyasəti dəstəkləyir. Beləliklə, borc ödənişini əhatə edir və müştərinin reqtinqini onun kredit rejnikilə dəyişdirir.

Siyasətin müddəti ümumiyyətlə maliyyələşdirilən əmtəənin alıcıya göndərilməsi və düzəliş tarixinə çatması ilə hesablanır. İxracatçı pul siyasətinin ödəmə tarixini gözləmədən pul bazarında pul sata bilər. Belə bir halda bankın ləğvi dərhal ödənilir.

Dünya maliyyə bazarlarında bankların fəaliyyəti sindikatlaşdırılmış kreditləşmə və ticarətin maliyyələşdirilməsini məhdudlaşdırmır. İnvestisiya və kommersiya bankçılıq fəaliyyətlərinin, müəyyən maliyyə üstünlüyünə malik olan universal bankların və onların maliyyə fəaliyyətinin qonşuluq əraziyə inteqrasiyasına banklar dünya pul bazarının və dünya kapital bazarının əhəmiyyətli operatorlarından biri kimi çıxış etməyə başladılar. Bu səbəbdən, banklar yuxarıda qeyd olunan bütün sənədləri öz şəxsi maraqlarına və müştərilərin maraqlarına uyğun olaraq fəaliyyətlərində fəal şəkildə istifadə etməlidirlər. Bundan başqa, banklar yalnız bu alətlərə investisiya qoymaqla yanaşı xarici banklarda müxtəlif qiymətli kağızların tənzimləyiciləri kimi çıxış etməlidirlər.

II. FƏSİL MÜASİR DÜNYA VALYUTA BAZARININ FƏALİYYƏT MEXANİZMİ VƏ STRUKTURU

2.1. Dünya valyuta bazarının strukturu və əsas seqmentlərinin inkişaf xüsusiyyətləri

Valyuta bazarı tələb və təklif əsasında həm valyuta, həm də valyuta ilə ifadə olunan qiymətli kağızlar alqı-satqısını özündə cəmləşdirən maliyyə mərkəzləri məcmusudur. Texniki-təşkilati baxımdan valyuta bazarı müxtəlif valyuta bazarı iştirakçıları ölkələrinin beynəlxalq hesablaşmalarının və başqa valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün teleqaraf, telefon, telefaks və digər bu kimi elektron və kommunikasiya sistemini əhatə edir. Valyuta bazarını bir çox əlamətlərinə görə təsnifatlandırmaq olar: yayılma sferası üzrə, valyuta məhdudiyyətləri münasibətləri üzrə, valyuta məzənnəsi növləri üzrə.

Cədvəl 1: Valyuta bazarlarının təsnifatı

Yayılma sferası üzrə	Valyuta məhdudiyyətləri üzrə	Valyuta məzənnəsi növləri üzrə	Mütəşəkkillik dərəcəsi üzrə
Beynəlxalq	Sərbəst	Bir rejimli	Mütəşəkkil
Milli	Qeyri-sərbəst	İki rejimli	Qeyri-mütəşəkkil
Regional			

Mənbə: Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые и кредитные отношения. М., 2010.

Konversiya əməliyyatları zamanı aparılan nağdsiz aktivlər “Foreks” adlanır. (nağd şəklində olan valyuta isə banknotlardır).

Cədvəl 2: Foreks və banknotlar arasında olan satış fərqi

Meyarlar	Satış	
	Forekslə	Banknotlarla
1. Tamamlama sövdələşmənin üsulu	Telefonla və ya yazılı əmr əsasında	Telefonla və ya kassada
2. Çatdırılma	Hesabların kreditləşdirilməsi (elektron köçürmə)	Banknotların kassaya ötürülməsi və ya xüsusi kuryerlə express poçtla
3. Yoxlama	Ekranda	Banknotlarının yenidən sayılması
4. Saxlama	Xarici valyuta ilə gəlir gətirən depozit faizi	Heç bir gəlir gətirməyən xüsusi saxlanma yerində fiziki saxlanma

Mənbə: Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые и кредитные отношения. М., 2010.

Valyuta bazarının əsas funksiyaları bunlardır:

- beynəlxalq hesablaşmanı vaxtında həyata keçirmək;
- valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi;
- valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası;
- valyuta risklərinin sığortalanması;
- valyuta bazarı iştirakçılarının valyuta məzənnəsi fərqiindən gəlirlərin alınması;
- milli iqtisadiyyatının tənzimlənməsi istiqamətində valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının (Bank for International Settlements), məlumatına görə, valyuta bazarında sövdələşmənin orta bir günlük həcmi 1,5 trln. dollardan artıq olur. Müasir Forex təsəvvürünün başlanğıcı qızıl standartının tətbiqi dövrünə təsadüf edir. Bu zaman ölkələr öz pul vahidlərinin dəyərini hər hansı bir miqdarda qızıl miqdarına uyğunlaşdırmışdılar. Nəticədə, qızılın idxalına və ixracına qoyulmuş məhdudiyyət aradan qaldırılmışdır ki, bu da öz növbəsində dövlətlərin qızılın kağız pula və həmçinin kağız pulun qızıla dəyişdirilməsinə şərait yaratmış oldu. XX əsrin 20-ci və 30-cu illərində bütün dünyada valyuta xaosu və iqtisadi depressiya baş vermişdi.

Belə vəziyyətin bir daha baş verməməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə 1944-cü ilin iyul ayında ittifaq ölkələrinin hökumətləri valyuta maliyyə məsələləri ilə bağlı konfrans təşkil etdilər. Bretton-Vuds şəhərində (Nyu-Hempşir, ABŞ) keçirilən konfransın gedişi zamanı iki təşkilat yaradıldı: Beynəlxalq Valyuta Fondu – (BVF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – Dünya Bankı («Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Elmi nəzəri -praktik məlumat nəşri). Bakı: Azərneşr. 2011.).

Beləliklə, hər bir valyutanın dəyəri qeyd olunmuş miqdarda qızıl şəklində öz əksini tapmışdır. Həmçinin, qəbul edilmiş sistemdə ABŞ dollarının qızıla nisbətə konvertasiyası bir unsiya qızıl üçün 35 dollar dəyərində qəbul edilmişdir. Faktiki olaraq, Bretton-Vuds razılaşması qızıla ödənen və ya ABŞ dolları ilə konvertasiya olunan bütün başqa valyutalar ABŞ dollarına nisbətə qeydə alınması ilə nəticələndi. Valyuta məzənnəsinin dəyişməsi dar dəhliz sərhədində rəsmi elan

olunan nisbətə bağlanmışdır. 1971-ci ildə ABŞ-da ticarət defisitinin artımı və kapital axını ilə əlaqədar dolların qızıla konvertasiyası dayandırıldı. 1972-ci ildə Böyük Britaniya fund sterlinqin başqa valyutalara nisbətdə üzən məzənnəyə keçməsinə tətbiq etdi. 1973-cü ildə Bretton-Vuds razılaşması artıq fəaliyyətini dayandırdı və üzən məzənnə mübadilə sistemi qəbul edildi. Bu vaxt onlardan bəziləri sərbəst, bəziləri isə müəyyən edilmiş dəhliz hüdudunda dəyişdi. 1999-cu il 1 yanvar tarixindən Avropa Valyuta İttifaqı (EMU) fəaliyyətə başladı, 2002-ci il 1 yanvar tarixindən isə nağd Avro dövriyyəyə buraxıldı.

Valyuta bazarları öz iştirakçlarına bir valyutanı başqasına dəyişmək imkanı yaratdı. Sövdələşmədə iştirakçıların nisbi sayı onların mübadilə məzənnəsi ilə müəyyən edilir. Valyuta bazarında sövdələşmənin həcmi və hesablaşma günü ixtiyari ola bilər, burada kontraktların standart ölçüsü yoxdur. Valyuta bazarları (over-the-counter-OTC), bütün dünya ölkələrində sutka ərzində fəaliyyət göstərərək, birjadan kənar olduqları halda, bir çox valyuta alətləri mövcuddur ki, birjalarda ticarətlə məşğul olurlar.

Valyuta bazarının fəaliyyəti bir dəqiqə də olsa dayanmır. Onlar öz işlərini təqvim sutkasına uyğun olaraq Uzaq Şərqdən, Yeni Zelandiyadan (Vellinqton) başlayaraq, saat qurşağına uyğun Sidneydə, Tokioda, Honkonqda, Sinqapurda, Moskvada, Londonda davam etdirir və Nyu-Yorkda, Los-Angelesdə başa vururlar. Saat qurşağının hesablanması ənənəvi olaraq Qrinviç (London ətrafı) üzərindən keçməklə sıfır meridiandan götürülür ki, həmin vaxt GMT (Greenwich Meridian Time) adı daşıyır (Ataşov B.X. , 2016, s. 40).

Adətən valyuta bazarları 8-9 saat işləyirlər. Valyuta bazarının coğrafi uzunluğu ona gətirir ki, valyuta satışı və pul ehtiyatlarının xarakteri, müəyyən qədər əməliyyatlara gec qoşulan regionların işə başlaması nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlər yaradır. Moskvanın orta saat qurşağında kifayət qədər münasib yerləşməsi, Moskva banklarına imkan verir ki, adi iş saatlarında belə praktiki olaraq bütün fəaliyyət göstərən maliyyə-valyuta mərkəzləri ilə rahat işgüzar əlaqələr yarada bilsin. Əgər birjaya müraciət edən alətlər nəzərə alınmazsa, valyuta bazarında mərkəzləşmiş uçot sövdələşməsi yoxdur, hərçənd ki, Beynəlxalq

Hesablaşma Bankı dünya bazarı ticarətinin ümumi həcmi hər üç ildən bir qiymətləndirir. Bu məqsədlə o, bütün iştirakçı ölkələrin mərkəzi banklarının məlumatlarından istifadə edir ki, bu da onların milli valyuta ticarətinin həcmi haqqında kifayət qədər dolğun məlumatın əldə olunmasına gətirib çıxarır. Valyuta bazarları aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilir:

- Ticarət və investisiyaları təmin etmək. Əmtəə idxalı və ixracı ilə məşğul olan şirkət ödənişi bir valyutada həyata keçirir, gəliri isə başqa valyutada götürür. Bu səbəbdən onlar gəlirin müəyyən hissəsini o valyutaya konvertləşdirirlər hansı ki, həmin malın alınması nəzərdə tutulur. Aktivləri başqa ölkədən alan və əvəzində ödənişləri yerli valyuta ilə həyata keçirən şirkətlər də analoji durumda olurlar.

- Möhtəkirlilik. Treyderlər hər hansı bir valyutanı bir məzənnədə alıb, daha sərfəli başqa məzənnədə satmaqla gəlir əldə edə bilirlər. Valyuta bazarında sövdələşmənin böyük hissəsi möhtəkirliliyin payına düşür.

- Hedcirləmə. Hedcirləmə mümkün itkilərin bir sıra bazar alətlərinin tətbiq edilməsi yolu ilə minimuma endirilməsinə yönəlib.

Başqa ölkələrdə aktivləri olan şirkətlər, xarici valyutaların məzənnəsinin onların milli valyutalarına ifadədə dəyişməsi nəticəsində riskə getmiş olurlar. Şirkətlər hedcirləməyə əl ataraq, arzuolunmaz nəticələrdən yaxa qurtara bilirlər. Hedcirləmə elə valyuta əməliyyatlarını həyata keçirməyi nəzərdə tutur ki, məzənnə dəyişməsi zamanı aktivlər üzrə baş verə biləcək itkiləri tamamilə kompensasiya edilməsinə nail olunsun. Ən çox maliyyə aktivləri, məsələn, müstəqil, korporativ istiqrazlara, kreditlərə və s. maliyyə qoyuluşları hedcirləşdirilir (Vəliyev D.Ə., Əsədov A.M. , 2012, s. 79).

Valyuta bazarlarının əsas iştirakçıları bunlardır – kommersiya bankları, xarici ticarət əməliyyatlarını həyata keçirən firmalar, xarici aktivlərin qoyuluşunu həyata keçirən şirkətlər, mərkəzi banklar, valyuta birjalrı, ayrı-ayrı şəxslər və s. Foreks əlçatan olandan sonra ayrı-ayrı şəxslər diling mərkəzlərində məşğul olur ki, bunların da sayı get-gedə artmaqdadır. Ən çox gəlirli diling Foreks beynəlxalq valyuta bazarındakı hesab edilir. Bu bazarlarda əməliyyat “margin-trading”

qaydasında nəzərə alınmaqla, əməliyyatın başa çatdırılması üçün kifayət qədər marjanın olması prinsipi üzrə həyata keçirilir.

Cədvəl 3: Valyuta bazarının iştirakçıları

Müəssisələr (ixracatçı, idxalçı)	Valyuta alışı və satışı; Valyuta risklərinin siğortalanması üçün sövdələşmələr; Xarici valyutada kreditlərin alınması və verilməsi	Xarici valyuta ilə ödənişlər; Valyuta risklərinin aradan qaldırılması üçün maya dəyərini kalkulasiya edilməsi baxımından etibarlı bazanın yaradılması.
Mərkəzi banklar	Valyutanın alışı və satışı; İntervensiya	Ödənişlər, çeklərin inkassasiyası, veksellərin qeydiyyatı və s. Valyuta bazarlarını mühafizə etmək və onların normal fəaliyyətini təmin etmək üçün valyuta alışı və satışı
Brokerlər	Məzənnə təyini zamanı valyuta və faiz sövdələşməsində əlaqələndirmə	Sövdələşmədən komissiyon və ya faiz şəklində əldə edilən gəlir
Valyuta birjalrı	Müştəri üçün sövdələşmə	Sövdələşmədən komissiyon və ya faiz şəklində əldə edilən gəlir

Mənbə: Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 2014.

Beləliklə, treyder yatırılıandan 20-50 dəfə artıq məbləğ həddində hərəkət edə bilər. Bütün bu forma müxtəlifliyinə baxmayaraq, dilinqin özünün aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətləri vardır (İqtisadi Sosial və İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016):

- Məlumatın operativ əldə olunması və maliyyə informasiyasının analizi;
- Market-meykerlərlə operativ kontrakt bağlanması;
- Dilinq əməliyyatının operativ aparılması.

Valyuta bazarlarında bankların həyata keçirdiyi əməliyyatlar konversiya və arbitraj adlanmaqla iki cür olur. Əlverişli iqtisadi şəraitdə bağlanan sövdələşmələr (sazişlər) arbitraj adlanır. Valyuta bazarlarına tətbiqi baxımından bu, valyuta vasitələri möhtəkirliyi olmaqla, marja gəliri əldə etmək məqsədi ilə (valyuta alışının və satışının arasındakı orta qiymət fərqi) müəyyən zaman dilimlərindən istifadə yolu ilə valyuta bazarlarında kassa və təcili əməliyyatlar üzrə məzənnə və faiz dərəcəsi arasında yaranan fərqi özündə əks etdirən vəziyyətdir.

Valyuta arbitrajı zamanı beynəlxalq və milli valyuta bazarlarında kotirovka baxımından fərqlərdən istifadə olunur. Onlara valyuta birjalrı, banklar, həmçinin maliyyə mərkəzləri aid ola bilər ki, hansı ki, orada böyük miqyasda valyuta ticarəti aparılır. Valyuta arbitrajı məzənnədəki fərq əsasında və tarazlayan arbitraj şəklində mövcuddur. Birinci halda arbitrajçı (diler) cəhd edir ki, valyutanı maliyyə mərkəzlərinin birindən maksimum dərəcədə ucuz alsın və eyni zamanda məzənnə yüksək olan başqa yerdə gəlir əldə etməklə onu sata bilsin.

Beləliklə, diler iki və ya daha çox qarşılıqlı kompensasiyalı sövdələşmə həyata keçirmiş olur. Bu tipli əməliyyatlar adətən bankın öz vəsaiti hesabına yerinə yetirilir. Kommersiya bankları və valyuta bazarının digər iştirakçıları arasında elə dilerlər var ki, onlar valyuta məzənnəsinin enməsində və yüksəlməsində məxsusi rol oynayırlar. Onlar möhtəkir kimi qəbul ediləblər.

Valyutanın paritet alıcılıq qabiliyyəti- uyğun ölkələrdən xidmət və standart əmtəə dəstini almaq baxımından onların arasında bərabər rəqabət qabiliyyətliliyi təmin etməyin nisbətidir. XX əsrin 70-ci illərində alıcılıq qabiliyyətinin nisbi pariteti nəzəriyyəsi meydana çıxdı ki, burada valyuta məzənnəsinin dəyişməsi iki ölkə arasında qiymət dəyişməsinə nisbətə uzlaşdırılırdı. Ölkənin nominal valyuta məzənnəsinin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması, onun makroiqtisadi problemlərinin qiymətləndirilməsi, o cümlədən, inflyasiya, dünya bazarlarında xidmət və milli əmtəənin dəyərinin təyini və s. kimi hallarda bu nəzəriyyə tətbiq edilir (Суэтин А.А. , 2010, s. 49).

1) Valyuta sövdələşmələrinin növləri üzrə;

- kassa məzənnəsi:

a) TOD(today) məzənnəsi – bir iş günü ərzində kontraktın bağlanması və valyuta mübadiləsi;

b) TOM (tomorrow) məzənnəsi – kontrakt bu gün bağlanır, valyuta mübadiləsi növbəti iş günü aparılır;

c) spot məzənnəsi – iki iş günündən çox olmayaraq, valyutalaşma tarixi gününə kontrakt bağlanır;

- təcili məzənnə - iki iş günündən artıq vaxta valyutalaşma tarixi ilə kontrakt bağlanır;

- kross-məzənnə - üçüncü valyuta üzərində bir valyutanın başqa valyutaya münasibəti;

2) Sövdələşmə iştirakçılarının münasibəti üzrə;

- alıcı məzənnəsi (bid) – bu məzənnə üzrə bank baza valyutasını alır;

- satış məzənnəsi (offer, ask) – bu məzənnə üzrə bank baza valyutasını satır; -

orta məzənnə - orta ölçülü məzənnə.

Məzənnə alışı və satışı arasında yaranan fərq spread adlanır. Bunun əsasında konversiya əməliyyatların aparılmasında bank, marja adlanan bank sövdələşməsi həcminə uyğun gəlir əldə edir.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amilləri 2 qrupa yarımaq olar:

1) konyuktura amili;

2) quruluş (struktur) amili.

Konyuktura (qısamüddətli) amili, işgüzar, siyasi, hərbi və başqa vəziyyətin qeyri sabitliyi, həmçinin şayiələr, gözləmələr, proqnozlarla əlaqəlidir. Belə amillərin baş verməsini əvvəlcədən bilmək olduqca çətindir. Quruluş amillərinin proqnozlaşdırılması mümkün olmaqla, uzun zaman kəsiyində valyuta məzənnəsinə təsir etmək imkanına malikdir ki, onlara aiddir:

– Dünya bazarlarına ölkənin rəqabət qabiliyyətli əmtəə çıxışı, ixracatı artırır ki, bu da öz növbəsində ixracatçı ölkəyə xarici valyuta axınına və uzum müddət onun milli valyutasının yüksək məzənnədə qalmasına səbəb olur.

– Ölkənin milli gəlirinin artan istiqamətdə dəyişməsi, idxal olunan mallara tələbi artırır ki, bu da xarici valyutaya tələbi artıraraq, onun ölkədən kənara axınına gətirib çıxara bilər. Buna başqa səmtdən yanaşsaq görürük ki, yüksək milli gəliri olan ölkələrin imkanları var ki, valyuta ehtiyatı formalaşdıraraq, xarici kapitalı cəlb etməklə milli valyuta məzənnəsini yüksəltməyə nail ola bilsinlər. Milli gəlirin aşağı düşməsi, ölkənin iqtisadi inkişafının “pisləşməsinə” və milli valyuta məzənnəsinin zəifləməsinə gətirib çıxaran bir yoldur;

– Dünya bazarlarındakı qiymətlərlə müqayisədə daxildə qiymətlərin qalxması amili, milli valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur ki, bu zaman idxal mallarına tələb yüksəlir və bunun nəticəsi olaraq xarici valyutaya tələb artır.

– Faiz dərəcəsinin yüksəldilməsi üçün xarici kapitalın cəlb edilməsi: əgər cəlb edilən xarici kapital real investisiyaya istifadə ediləcəksə, bu iqtisadiyyatın yüksəlməsinə və milli valyutanın möhkəmlənməsinə gətirib çıxarar. Məsələn Rusiya təcrübəsi göstərir ki, təcrübəyə əsaslanmayan əməliyyatlara cəlb edilən xarici kapital, milli valyutanın kəskin şəkildə aşağı düşməsinə gətirib çıxara bilər.

– Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf səviyyəsi: qiymətli kağızlar bazarı, valyuta bazarında sağlam rəqabət yaradır (Ataşov B.X. , 2016, s. 67).

2.2. DVB institusional strukturu və daşıyıcılarının xarakteristikası

Valyuta bazarının vəziyyəti, iqtisadi şərait, müxtəlif valyutalara cari tələblər, yeniliklər və nəhayət bazarın psixoloji aurası kimi müxtəlif amillərlə müəyyənləşir. Bir çox hallarda, valyuta məzənnəsinin qısamüddətli dəyişməsi, müxtəlif iqtisadi hadisələrə və ya bazarın psixoloji durumu ilə nəticələnən gözləntilərə gətirib çıxarır. Odur ki, dilerlər iqtisadi indikatorların və göstəricilərin operativ (çevik) əldə edilməsində maraqlıdırlar. Dilerlər hesab edirlər ki, məzənnənin istiqamətini aşağıdakı əlamətlərə görə qabaqcadan bilmək olar:

- Axırınıcı tendensiyaların qrafikləri üzrə;
- Bazardakı dilerlərin mülahizələrinə görə;
- Bazarın əhval-ruhiyyəsinə görə. Bazar “uzundur” yoxsa “qısa”.
- Mərkəzi bankın fəaliyyətinə görə;
- Axırınıcı sövdələşmələrin nəticəsinə görə (gəlir və ya zərər) (İqtisadi Sosial və İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016)

Dilerlər ya hadisələri qabaqcadan görməyə, ya da real bazar yeniliklərinə istinad edirlər. Şayiələr həmçinin bazara əhəmiyyətli dərəcədə təsir edirlər. Bəzən bazar onlara elə reaksiya verirlər ki, sanki bu baş tutmuş faktdır. Nə vaxt şayiələr təsdiqlənir və ya inkar olunur, o zaman bazarda tarazlıq yaranır. Mübadilə

məzənnəsinin qısamüddətli dəyişməsinə şərtləndirən amili bazar iştirakçıları bazarın əhvali-ruhiyyəsi kimi nəzərdən keçirirlər. Bu valyuta hərəkətinin qısa müddətli perspektivinə treyderlərin baxışıdır. Bazarın əhvali-ruhiyyəsi pozitiv (müsbət) və ya neqativ (mənfi) ola bilər. Birinci halda valyuta möhkəmlənir, ikinci halda isə əksinə, zəifləyir. Treyderlər konkret ölkənin iqtisadi vəziyyəti haqqında yeniliklərə reaksiya verirlər. Bir çox hallarda, onlar dəyişikliyi və ya dövlətin verəcəyi vacib qərarları əvvəlcədən görürlər və real hadisələr baş verənə qədər valyutani satmağa və ya almağa başlayırlar.

Bazar iştirakçılarının bir çoxu ötən qiymət dəyişkənliyinə uyğun ticarət aparırlar. Bu fikir, qiymətin gələcək dinamikasını söyləmək baxımından, onun tarix dinamikasının, iqtisadi faktorlara və ya yeniliklərə nəzərən daha üstün olması ilə izah olunur. Belə taktika texniki analiz adlanır. Texniki analiz, bugünkü bazar iştirakçılarının reaksiyasının sabah da belə olacaq ehtimalı ilə bazar trendini öyrənir. Analizin böyük miqdarda müxtəlif metodikası mövcuddur. Dilerlər həmçinin müxtəlif metodikaların oxşar cəhətlərini özündə ümumiləşdirən öz metodikalarını da işləyib hazırlaya və onu təcrübədə həyata keçirə bilərlər.

Fundamental analitiklərin peşəkarlığı modelin qurulması üçün prioritet amillərin seçilməsinin düzgünlüyündə özünü göstərir. Texniki analitikin məqsədi, üstün mövqeli konfigurasiyadır. Onların hər ikisi investorların üstünlük verdiyi əsas komponentlərdən sayılan "duymaq" xüsusiyyəti uğurundan çox asılıdır. Məsələn, bazar bir çox hallarda qabaqcadan deyilənlərə inanır və əksər hallarda reallıqda bu öz əksini tapır. Yeni tendensiyaların müəyyənlişməsində fundamental analizin daha dəqiq olmasına inam, bazarın səmərəliliyinin əsasını qoyan prinsipin əksini ortaya qoyur və bazara daxil olan bütün informasiyaların gecikmədən qiymətlərdə öz əksini tapmasına gətirib çıxarır.

Başqa sözlə, nəzəri olaraq bazar gecikmədən yeni informasiyanı, hətta uzunmüddətli informasiyanı diskont edir. Nəticədə qrafikdə "iz" buraxan kotirovkanın dəyişməsi baş verir. Ona görə "texniki" analitikə yeni fundamental informasiyanın çatması kifayət qədər çevik olur (Kərimli İ.A. , 2006, s. 92).

Tədqiqatçılar Amerika aksiya bazarlarında qəfil elanların səmərəliliyi ilə xüsusi olaraq maraqlanıblar. Məlum olub ki, bazar gözlənilməz elan istiqamətində iki-üç gün hərəkət edir. Bu müşahidə hansı anlama gətirir? “Gözlənilməz” fakt məsələsində fərz edir ki, “fundamentalistlər” səhvə yol veriblər. Məlum olduğu kimi, “texniki” analitiklər hadisələr barədə deyilənlərə deyil, yalnız aktivlərin dəyişmə qanunauyğunluqlarına diqqət edirlər.

Ona görə də qiymətin kəskin dəyişməsini hiss edən kimi “texniki” analitiklər dərhal baş verənlərə reaksiya verirlər. “Fundamentalistlər” isə bir çox hallarda bazara yeni informasiyaların təsirini götürqoy edirlər ki, buna da kifayət qədər çox vaxt gedir. Beləliklə, qiymət hərəkətinin etibarlılıq proqnozu, onu həyata keçirən iştirakçıların sayından asılıdır. Bazar buna bəzən psixoloji baxımdan da hazır ola bilər. Ona görə də təcrübəli treyderlər bir çox hallarda elan veriləndən 15-30 dəqiqə müddətində mövqe tutmağa cəhd etmirlər. Onlar “görünməz əlin” göstərişini gözləyirlər. Düzgün proqnoz vermək üçün “fundamentalist”ə “bazara girmək” üçün mümkün “mövqeyə giriş” vaxtını, qiymət səviyyəsini və onun proqnozunun qiymətlərdə nə dərəcədə özünü düzgün əks etdirməsi kimi sualları bilmək lazımdır (Həsənov R. , 2017, s.81).

Belə məsələnin mürəkkəbliyi 90-cı illərin ortalarında yazda Almaniyada seçki qabağı dollar/marka münasibətində özünü göstərdi. Payız seçkilərində bazara dost olmayan partiyanın qələbəsi gözlənilirdi. Bu səbəbdən bazar dolların qalxmasına və markanın enməsinə hazırlaşdı. Bu yay fəslinin axırında baş verdi. Bu vaxta qədər dollar 10-15% enmişdi. Beləliklə, məzənnədə qalxma başlayanda dollar heç öz əvvəlki məzənnə səviyyəsinə qədər də qalxa bilmədi. Başqa sözlə, nə qədər ki, bütün “fundamental” və “texniki” proqnozlar ehtimallar üzərində bazalaşır, hansı ki, özözlüyündə bunlar yalnız proqnoz olmaqla yanaşı, həmçinin bu hər hansı bir “nəsə” maddiləşmənin baş verməsini gözləyən mürəkkəb hadisələrin zənciridir. Deyək ki, hətta əgər bu “nəsə” baş versə də, bu o demək deyil ki, “fundamentalist” burada pul qazana biləcək, ona görə ki, əsas proqnozun həyata keçməsinə qədər aktiv ümumi bazar dinamikasına reaksiya verə bilər. Bazar proqnozunun və

investisiyaya yanaşmanın müxtəlifliyi bazarı ideya və əhvali-ruhiyələrin sət mübarizə yerinə çevirir.

Bazar, sanki ali məhkəmə kimi hər şeyi qiymətləndirir. Belə məhkəmələrin son qərarını bilməyə çox nadir hallarda nail olunur. Amma qrafiklər likvidlik axınının “kvintessensiyasını” və bazar tərəfindən ortaya qoyulmuş konsensusu özündə əks etdirməklə, hazırki zaman kəsiyində kimin “fundamental” metodologiyası daha çox tərəfdaş toplaya bilməsini də özündə əks etdirir. Fundamental və texniki analizlərin qarşılıqlı əlaqəsi daha çox iki formada olur.

1. Bazar iştirakçıları fundamental analize əsaslanaraq hərəkət istiqaməti haqqında qərar qəbul edir, sonra isə “giriş” və “çıxış” səviyyəsinin seçilməsi üçün texniki analize müraciət edirlər.

2. Əksinə, texniki analiz bazarın yeni imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün müvafiq köməklik göstərir, bundan sonra müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün fundamentalistə müraciət edilir, qanəddici cavab alındıqdan sonra “giriş” və “çıxış” qiymət səviyyələrini müəyyənləşdirmək üçün yenidən texniki analize qayıdılır.

Likvidlik analizi həm fundamental analiz tərəfdarları, həm də analizin texniki metodçuları tərəfdarlarına lazımdır. Analitiklərin ideyaları nə qədər cəzbedici olsa da, iri alıcılar və ya satıcılar seçilmiş modeli şübhə altına alaraq, qiymət dinamikasını köklü şəkildə dəyişə bilirlər. Fundamental və texniki analiz metodlarını dərinlən mənimsəyən və bazarın likvidliyini izləyən analitiklər peşəkar şəkildə bazarda qiymətlərin dəyişmə qanunauyğunluğunu proqnozlaşdırma bilirlər. Bir çox mütəxəssislərin fikrincə, bazara əlverişli vaxtda girmək üçün fundamental və texniki analizin dərinliklərinə getmək, “fəlsəfə daşı” axtarmaq kimi bir şeydir, belə ki, itkisiz ticarət mümkün deyil (Аббасов А.Г., 2014, s. 98).

Beynəlxalq hesablaşma – bu hesablaşma ölkə ərazisində yerləşən hüquqi və fiziki şəxslərin (rezidentlər və qeyri rezidentlər), başqa ölkə ərazisində yerləşən hüquqi və fiziki şəxslərlə aralarında alınmış və ya satılmış malların (iş və xidmətlərin) qarşılıqlı hesablaşmasıdır. Mövcud təcrübəyə uyğun olaraq, hal-hazırda beynəlxalq hesablaşmanın aşağıdakı əsas formaları tətbiq edilir: akkreditiv,

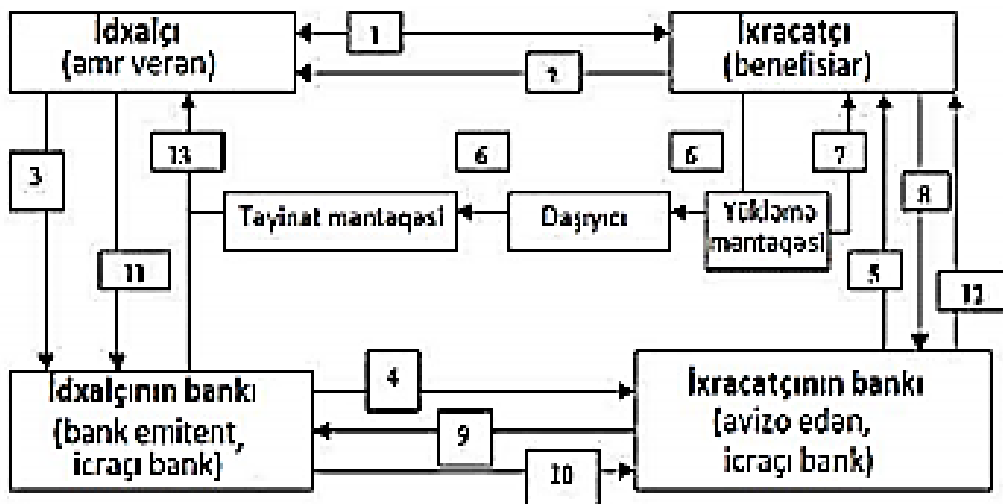
inkasso, bank köçürməsi, hesab açılması, avans. Bunlardan başqa, vekseldən, çekdən və kredit kartından istifadə edilməklə hesablaşma həyata keçirilir.

Beynəlxalq hesablaşma formasının seçilməsinə bir sıra amillər təsir göstərir:

- xarici ticarət sövdələşməsinin obyektinə olan əmtəə görünüşü;
- kredit sazişinin olması;
- aralarında kompromis xarakteri müəyyən edən xarici iqtisadi sövdələşmələr üzrə kontragentlərin nüfuzu və ödəməqabiliyyətliliyi;
- dünya bazarlarında mövcud əmtəə üzrə tələb və təklifin səviyyəsi.

Ən çox yayılmış klassik beynəlxalq hesablaşma forması akkreditiv və inkassodur. Hesablaşmanın akkreditiv forması unifikasiya olunmuş qaydalara və adətlərə uyğun olaraq, bank müştərinin xahişi ilə sənədlə üçüncü şəxsə ödəniş etmək öhdəliyini öz üzərinə götürür (benifisiarın xeyrinə akkreditiv açılmışdır). Akkreditiv üzrə bank öhdəliyi sərbəstdir, kommersiya kontraktı üzrə hüquqi münasibətdən asılı deyil. Bu vəziyyət bankın və onun müştərisinin marağının müdafiəsinə yönəlib. Bu bir tərəfdən ixracatçının yalnız akkreditiv şəraitdə ödənişin alınmasına və sənədləşməyə tələb məhdudiyyətlərinin təmin edilməsinə, digər tərəfdən idxalçıya ixracatçı tərəfindən bütün akkreditiv şəraitin dəqiq yerinə yetirilməsinə istiqamətlənib (Давидова Л.В., Коршунова Г.В., 2011, s.77).

Şəkil 2: Akkreditiv hesablaşma forması

Mənbə: Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. Финансы. М., 2011.

Akkreditiv hesablaşma forması (Şəkil 2-də) aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

1. Kontraktın bağlanması, hansı ki, onu göstərir ki, tərəflə akkreditiv forma hesablaşmadan istifadə edəcəklər.

2. İdxalçıya malın yüklənməyə hazırlanması barədə məlumatın verilməsi.

3. Onun şərtlərinə uyğun akkreditivin açılması barədə idxalçının öz bankına məlumat təqdim etməsi.

4. Bank-emitent (icraçı bank) tərəfindən akkreditivin aşılması və bank vasitəsi ilə onun ixracatçıya (benefitsiara) göndərilməsi, hansı ki, benefitsiara xidmət edir, bir qayda olaraq akkreditivin açılması barədə onu xəbərdar edir (avizo).

5. Avizo edən bank tərəfindən akkreditivin əslinin yoxlanılması və onun benefitsiara verilməsi.

6. Benefitsiar tərəfindən akkreditivin kontraktın şərtlərinə uyğunluğunun yoxlanılması.

7. Akkreditiv şərtləri çərçivəsində benefitsiar tərəfindən nəqliyyat daşımaları sənədlərinin yoxlanılması.

8. Benefitsiarın nəqliyyat daşıyıcılarından alınmış sənədlərin öz bankına təqdim etməsi.

9. İxracatçının bankının benefitsiardan alınmış sənədlərin yoxlanması və ödəniş edilməsi üçün onun bank-emitentə göndərilməsi – akseptə (ödənişə razılıq və ya ödənişə zəmanət) və ya alış.

10. Bank-emitent tərəfindən alınmış sənədlərin yoxlanması və ödəniləcək məbləğin ixracatçıya köçürülməsi (bütün akkreditiv şərtlərin yerinə yetirilməsi halında).

11. Bank emitent tərəfindən idxalçının hesabının debet edilməsi.

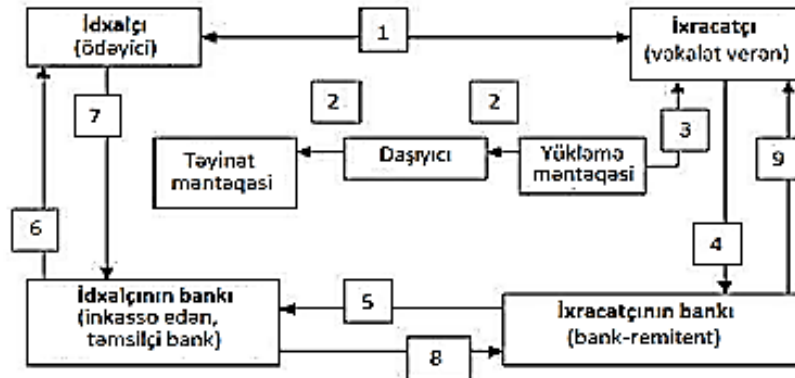
12. Avizo edən bank tərəfindən gəlirin benefitsiarın hesabına köçürülməsi.

13. İdxalçının (əmr edənin) bank-emitentdən sənədləri alması və malını qəbul etməsi (Hüseynov Ə.M. , 2009, s. 44).

İnkasso hesablaşma forması unifikasiya olunmuş qaydalara uyğun olaraq, inkasso əməliyyatı ixracatçının təlimatı əsasında həyata keçirilir. İnkasso bank əməliyyatı olaraq hansı ki, bank müştərisinin tapşırığı ilə idxalçının ünvanına

göndərilmiş mala və göstərilmiş xidmətə görə ödəniş alır və bu vəsaiti bankda ixracatçının hesabına köçürür.

Şəkil 3: İnkasso hesablaşma forması

Mənbə: Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. Финансы. М., 2011.

İnkasso hesablaşma forması (şəkil 3-də) aşağıdakılar təsvir edilmişdir:

1. Kontraktın bağlanması (hesablaşma aparılacaq bank göstərilməklə);
2. Kontraktın şərtlərinə uyğun olaraq ixracatçı vəkalət verən tərəfindən malın göndərilməsi;
3. İxracatçı tərəfindən daşıyıcıdan nəqliyyat sənədlərinin alınması.
4. İxracatçı tərəfindən komplekt sənədlərin hazırlanması (nəqliyyat və s. həmçinin lazım olarsa maliyyə sənədləri) və onların öz bankına (inkasso) təqdim etməsi (bank-remitent).
5. Bank-remitent tərəfindən sənədlərin yoxlanması (xarici əlamətlərinə görə gözdən keçirmə) və onların inkasso tapşırığı ilə birgə idxalçının ölkəsində korrespondent banka (inkasso edən) göndərilməsi.
6. İnkasso edən bank tərəfindən inkasso tapşırığı və idxalçının (ödəyicinin) sənədlərini, ödənişi almaq məqsədi ilə (köçürmə vekselləri akseptə tratta) birbaşa və ya başqa bank vasitəsi ilə yerinə yetirmək üçün göndərilir (bu halda təmsilçi bank da ola bilər).
7. İnkasso edən bank vasitəsi ilə ödəyicidən ödənişin alınması və sənədlərin ona təqdim edilməsi.

8. İnkasso edən bank tərəfindən vəsaitin bank-remitentə köçürülməsi (təlimata uyğun – poçt, teleqraf, teleks və s. vasitəsi ilə).

9. Bank-remitent tərəfindən alınan vəsaitin ixracatçının hesabına köçürülməsi.

Milli valyutanın ehtiyat valyuta statusu əldə etməsindən sonra ikiqat əlavə gəlir əldə etmə imkanına malik olması baxımından buna sahiblənmək bir çox dünya ölkələrinin dəfolunmaz arzusudur. Müasir şəraitdə dünyanın əsas valyuta ehtiyatlarının qeyri stabilliyi və onların inkişaf proqnozlarının heç də arzuolunan olmaması bu istəyi daha da gücləndirir (Vəliyev D.Ə., M.Rəhimov , 2000, s.76).

Bununla bağlı, regional valyuta ehtiyatının yaradılması üzrə fəaliyyət daha dəqiq və müntəzəm xarakter alır ki, bununla gələcəkdə bir neçə yeni ehtiyat valyuta regionu yaradılacaq hansı ki, dünya ehtiyat strukturunu diversifikasiyalaşdıracaq. Beləliklə, həm dünya valyuta sistemi bütövlükdə, həm də o cümlədən ehtiyat sistemlər üzrə stabillik yaxşılaşacaq. Bununla yanaşı, mövcud olan bivalyuta sistemi polivalyuta sisteminə transformasiya olunacaq ki, bunu da dünya valyuta bazarının “oliqopol” (amerika dolları və avro) vəziyyətdən, rəqabət vəziyyətinə keçid kimi müqayisə etmək olar.

2.3 DVB fəaliyyət mexanizmi və onun qlobal inkişafa təsirləri

Beynəlxalq Əlaqələr - iqtisadi, siyasi və mədəni baxımdan müxtəlif ölkələrin hüquqi şəxsləri və vətəndaşların pul tələbi və öhdəliyi yaradır. Beynəlxalq hesablaşmaların spesifikliyi budur ki, qiymətlərin və ödənişlərin valyuta qismində (ümumiyyətlə valyuta) beynəlxalq pul vahidləri istifadə, çünki bütün ölkələr üçün qəbul edilməsi zəruri olan, ümumi olaraq bilinən dünya kredit pulları yoxdur. Suveren dövlətlərin hər birində isə milli valyuta qanuni ödəniş aləti kimi istifadə olunur. Valyuta bazarları - elə bazar növüdür ki, burada xarici pul vahidlərinin alış-verişi, tələb və təklifin əsasında yaranan məzənnə üzrə milli pul vahidinə dəyişdirilməsi həyata keçirilir.

Pul bazarları, sözün geniş mənasında, xarici valyuta əməliyyatlarının icrası zamanı meydana gələn iqtisadi əlaqələr sektoru. Valyuta bazarında satıcının və xarici valyutanın alıcılarının maraqlarının reallaşması baş verir. Korporativ texniki

baxımdan valyuta bazarı milli və xarici bankları və vasitəsi firmalarını birləşdirən müasir rabitə vasitələri şəbəkə vasitəsilə valyuta satışının təşkili formasıdır. Valyuta mübadiləsi üzrə əməliyyatlar çox uzaq keçmişdə köhnə dünyada və orta əsrlərdə dəyişdirmək (xırdalamaq) işi olaraq var olmuşdur. Ancaq valyuta bazarı XIX əsrdə müasir mənada ortaya çıxdı. Bu, aşağıdakı şərtlərə səbəb olmuşdur: (İsgəndərov R.Ə., Sadıqov R.F. , 2014, s.47):

- Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı;
- dünya pul sisteminin yaradılması;
- beynəlxalq hesablaşma kredit materiallarının yayılması;
- bank kapitalının konsolidasiyası və kapitalın möhkəmləndirilməsi;
- əlaqələrin azaldılmasına və valyuta bazarları arasında risklərin azaldılmasına imkan verən teleqramlar, telefon və teleksin inkişafı;
- informasiya texnologiyaları, internet, valyuta məzənnələri, banklar, onların müxbir hesabları, iqtisadiyyat və siyasi tendensiyaların inkişafı.

Dünya valyuta bazarının inkişafı üç əsas amil ilə qeyd olunur:

- a) iqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində xarici valyuta əməliyyatları artır;
- b) pul limitinin ləğv edilməsi ilə ödəniş balansının cari və maliyyə hesabında valyuta liberallaşmasının liberallaşdırılması;
- c) bank texnologiyası təkmilləşdirməsilə.

Müasir dünya valyuta bazarı aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malikdir.

1. Türkiyə və xarici ölkələr arasındakı əlaqələrin gücləndirilməsi əsasında valyuta bazarının qloballaşması.
2. Əməliyyatlar dünyanın bütün sahələri sutkada kəsilmədən davamlı olaraq həyata keçirilir.
3. E sisteminə keçid ilə valyuta bazarının texnoloji yenidənqurulması. Yeni nəsil elektron texnologiya xarici valyuta satışlarını uzaq terminalarda tətbiq etməyə və xarici valyuta mövqeyini idarə etməyə və risk idarəetmə sisteminə göndərməyə imkan verən məlumatlara imkan yaradıb.
4. Qlobal banklararası valyuta bazarı qabaqcıl bankların informasiya-ticarət sisteminin elektron birləşmə bazası əsasında formalaşmışdır.

Banklar və qeyri-bank nəzarəti valyuta əməliyyatları yolu ilə xarici valyuta əməliyyatlarını həyata keçirir. Xarici valyuta valyuta və pul və irəli əməliyyatlara bölünür. Zamanlı birləşmə çevrilə biləcək, birləşdirilmiş və möhtekir bölmələrə çevrilə bilərdi. Bu müddəalar kifayət qədər şərti görünür, çünki təcrübədə eyni müqavilə, sığorta əsasında dəyişilə bilər və həmişə möhtekir məqsədləri ola bilər. Nağd əməliyyatlar zamanı ir spot və tak kredit ili və k swap kimi əməliyyatlar da yerləşdirilir. Banklar mövcud valyuta mövqeyini yaratmaq və idarə etmək üçün istifadə edirlər. "İrəli", "seçim" və "dəyişdirmə" əməliyyatlarına vaxtlı qoşulma əməliyyatları aiddir (Суэтин А.А. , 2010, s.36).

Beynəlxalq ticarət xarici valyuta məzənnəsinin formalaşması və inkişafını tələb edir, çünki ticarət əməliyyatları xarici valyuta riski riskinə məruz qaldıqda həyata keçirilir. Buna görə də, "irəli", "variant" və "dəyişdirmə" kimi əməliyyatlar təkrarlanmaq məqsədilə geniş şəkildə istifadə olunur. Xarici valyuta əməliyyatlarının növündən asılı olaraq, valyuta riski aradan qaldırılır və əhatə dairəsinin tamlığı ilkin valyuta əməliyyatı nəticəsində müəyyən edilir. Zamanlı Qiymətlər, möhtəşəm əməliyyatların edilməsi üçün əlverişli vasitədir. Belə proseslər heç bir maye material tələb etmir və bacarıqla istifadə edildikdə, bank çox pul qazana bilər. Bununla yanaşı, valyuta bazarı digər bazarlarda - borc kapital bazarının, qiymətli kağızlar bazarının, dünya əmtəə və xidmət bazarının qarşılıqlı əlaqəsində mövcuddur və inkişaf edir. Beləliklə, valyuta bazarının iştirakçıları yalnız valyuta bazarına məruz qalır, digər risk növləri - kredit riski, faiz dərəcəsi riski və faiz dərəcəsi riskidir. Xarici valyuta əməliyyatları nəzərə alınır və valyuta bazarının mövcud və ehtimal olunan idarə edilməsi həyata keçirilir. Bankların valyuta əməliyyatları və valyuta mövqeyinin həcmi bankın dövlət nəzarəti və nəzarətinə tabedir (Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. , 2011, s. 30).

III. FƏSİL DVB MÜASİR İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. DVB fəaliyyətində Beynəlxalq valyuta sisteminin rolu və qarşılıqlı təsirlər

Dünya birliyində valyuta münasibətlərinin nizamlanması dünya valyuta sisteminin genezisi çərçivəsində həyata keçirilirdi. Dünya valyuta sistemi beynəlxalq valyuta-iqtisadi münasibətlərinin dövlətlərarası razılaşmalarla bərkidilmiş təşkilat formasıdır. İstənilən başqa sistem kimi valyuta sistemi də özündə bir sıra elementləri birləşdirir (İ. Kərimli. , 2006):

- valyutanı;
- konversiya edilmə şərtlərini;
- valyuta paritetini;
- dəyişmə kursunun rejimini;
- valyuta məhdudiyyətlərini, valyuta nəzarətini;
- beynəlxalq valyuta likvidliyinin tənzimlənməsini;
- dövriyyədə beynəlxalq kredit vasitələrinin istifadə olunma qaydasını;
- beynəlxalq hesablaşma qaydasını;
- valyuta bazarının və qızıl bazarının rejimini;
- valyuta münasibətlərini idarə edən və tənzimləyən orqanları.

Valyuta dövlətin və ya dövlətlər qrupunun sərhədləri xaricində və daxili bazarında dövr edən pul vahididir.

Bu nöqteyi - nəzərə görə, valyuta aşağıdakı mənala malikdir:

- ölkənin pul vahidi və onun tipi (kağız, qızıl, gümüş);
- xarici ölkələrin pul nişanları;
- xarici pul vahidləri ilə ifadə olunmuş və beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə olunan kredit və ödəniş vasitələri;
- regional pul vahidi və ödəniş vasitəsi.

Valyuta sisteminin növbəti elementi konversiya edilmə şərtləridir. Konversiya edilmə – rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin sərbəst şəkildə, heç bir məhdudiyyət

olmadan milli valyutanı xarici valyutaya mübadilə etmək və real, maliyyə aktivləri ilə sövdələşmələrdə xarici valyutadan istifadə etmək qabiliyyətidir. Konversiya edilməlamətinə görə aşağıdakıları fərqləndirirlər:

- sərbəst konversiya edilən valyutalar – digər valyutalara sərbəst və qeyri-məhdud şəkildə mübadilə edilən valyutalardır (Amerika dolları, ingilis funt sterlinqi, yapon ienası, avro, Kanada dolları və s.);

- qismən konversiya olunan valyutalar – rezidentlər üçün valyuta məhdudiyyətlərinin tətbiq olunduğu və mübadiləməliyyətlərinin ayrı-ayrı növləri üzrə məhdudiyyətlərin tətbiq olunduğu ölkələrin valyutalarıdır. Qismən konversiya olunmuş valyutalar yalnız bəzi xarici valyutalara mübadilə olunur və bu, beynəlxalq ödəniş dövriyyəsinin bütün növləri üzrə baş vermir;

- qapalı (konversiya edilməyən) valyutalar – milli valyutaların xarici valyutalara mübadiləsinin qadağan olunduğu, milli və xarici valyutaların gətirilməsinə və çıxardılmasına, alqı-satqısına və mübadiləsinə məhdudiyyətlərin və qadağaların tətbiq olunduğu, valyuta tənzimlənməsinin digər üsullarının tətbiq olunduğu ölkə valyutalarıdır (B. Щегорцов, О. Особенков, В. Тарап, М. Щегорцов. , 2010).

BVF beynəlxalq pul-maliyyə problemləri üzrə əməkdaşlıq və əməkdaşlıq forumu kimi göstərir. BVF həmçinin, müvafiq prinsiplər və prosedurların köməyi ilə, həmçinin üzv ölkələrin valyuta məzənnələrinin siyasətinin (həmçinin nəzarətin digər aspektləri kimi) ciddi nəzarəti ilə öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. BVF global inkişafa və iqtisadi sabitliyə yardımda fəaldır. Üzv ölkələrə iqtisadi çətinliklərlə mübarizə aparan və onları maliyyələşdirən, inkişaf etməkdə olan ölkələrlə işləyən, onlara makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq və yoxsulluğun azaldılmasına yardım göstərən məsləhətçilər gəlir. BVF-in əsas məqsədi:

- beynəlxalq ticarətin balanslı inkişafı üçün mühitin yaradılması; Valyuta mübadiləsinin sabitləşdirilməsinə yardım etmək;

- BVF-nin üzv dövlətləri arasında cari hesablaşmaların çoxtərəfli həlli sisteminin yaradılmasına giriş;

- beynəlxalq ticarətin inkişafına mane olan xarici valyuta məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasına yardım etmək;

- təminatın mülki tərzini təmin etmək, beləliklə BVF-ə üzv dövlətlərin xarici ticarət və hesabatlılıq sahəsində mülki tərəfdaşları tədbirləri məhdudlaşdırmadan məhv etməyə imkan verəcək maliyyə vasitələrini təmin etmək;

- büdcə xərclərinin kreditləşdirilməsini həyata keçirir;

- ölkənin makroiqtisadi sabitliyini həyata keçirmək.

Qlobal üzvlüyə malik 186 ölkəni əhatə edən BVF, qloballaşma və iqtisadi inkişaf tələblərini idarə etmək üçün üzv ölkələrə iqtisadi yardım göstərməyə kömək etməyə imkan yaradır. BVF qlobal iqtisadi tendensiyaları və fəaliyyətini izləyir, üzv dövlətlərə qarşı yaranan problemlər barədə xəbərdarlıq edir, siyasi dialektlərin hazırlanması üçün forumlar təşkil edir və hökumətlərə iqtisadi təhlükələrin qarşısını almaq üçün XAU-ya məlumat verir. BVF üzv ölkələrə müxtəlif vasitələrlə dəstək verir.

Beləliklə: (<http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=beynelxalq&cat=27&cat2=22>)

- İqtisadi sistemin inkişaf tendensiyaları və əhalinin təcrübəsi əsasında hökumətlərə və onların mərkəzi banklarına pul-kredit və pul siyasətinin qurulması üzrə məsləhət;

- qlobal, regional və milli iqtisadiyyat və bazarların monitorinqinə əsaslanan tədqiqatlar, statistika, proqnoz və analizlər aparmaq;

- iqtisadi problemləri aradan qaldırmaq üçün ölkələrə borcların verilməsi;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluğun azaldılmasına yardım etmək üçün diskontlaşdırılmış borcların verilməsi;

- ölkələrə öz fəaliyyətlərinin idarə edilməsində yardım göstərmək üçün texniki yardım və təlimat verilməsi. Beynəlxalq Valyuta Fondu, əsas etibarilə pul-kredit sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq edir, mübadilə məzənnələrinin sabitliyinə kömək edir, valyuta sahəsində qaydaları tənzimləyir, çox tərəfli ödəniş sistemlərinin qurulmasına və valyuta məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yaradır.

BVF-nin özəl borcları haqqındakı beynəlxalq maliyyə resursları yaratmaq və üzvlərinə təqdim etmək qabiliyyətinə malikdir. Fondun maliyyə resursları üzv dövlətlərin abunə (kotası) əsasında formalaşır. Kvota, üzv dövlətlərin iqtisadiyyatının nisbi ölçüsünə əsaslanan formula əsasında müəyyən edilir (B. A. Гневко, А.И. Добрынин, , 2009).

•BVF-nin əsas maliyyə rolu qalıqları tarazlaşdırmağa məcbur olan üzvlərə qısamüddətli kreditlər verməkdir. Fondan fondu alan üzvlər də aşağıdakı problemləri yaradan problemləri aradan qaldırmaq üçün zəruri siyasi islahatlar həyata keçirməyi qəbul edirlər. BVF-dan alınan kreditlərin həcmi həcmə mütənasibdir. Fond həmçinin aşağı gəlirli üzv dövlətlərə yardım edir. BVF-in vəzifələri aşağıdakı kimi açıqlana bilər (<https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>):

- iqtisadi böhranı və xarici ödəmə ölkələrinə qısamüddətli kreditlər vermək;
- beynəlxalq pul münasibətlərinin müntəzəm və sabit inkişafına nəzarət etmək;
- üzv ölkələrin beynəlxalq kommertiya banklarına və ya ictimai təşkilatlarına ödənilməmiş borcların yaranması halında problemin həlli üçün vasitəçi rolunu oynayır;
- yeni ödəmə planları və borcun müddətini uzadılması şərtlərini tərtib etmək;
- yeni bir səlahiyyət olaraq, üzv ölkələrdəki makroiqtisadi və struktur-sabitlik siyasətlərinə maliyyə köməkliliyi etmək;
- xarici ticarət və xarici valyuta mübadilə rejimlərinin liberallaşması və rasyonallaşdırılması kimi mövzularda üzvlərə texniki və təhsil köməyi etmək;
- üzv ölkələrin xarici ticarət siyasətlərini liberallaşdırmağa təşviq istiqamətində işlər aparmaq.

Fondun məqsədləri beynəlxalq valyuta əməkdaşlığının təşviq edilməsi və beynəlxalq ticarətin genişləndirilməsi kimi ümumi prinsiplərdir. Fondun əsas məqsədi isə üzv ölkələrin ödəmələr balansındakı kəsirlərin azaltmaqda onlara kömək etməkdir. Bu məqsədlə, xarici ödəmə problemi ilə qarşılaşan üzv ölkələrə lazımı

maliyyə köməkliyi etmək, valyuta kurslarında stabilliyi təşviq edəcək, üzvlərin rəqabətçi devalivasiyalara getmələrinə əngəl olacaqdır.

Ümumiyyətlə, BVF xarici ödəmə çətinliyi çəkən üzv ölkələrə kredit açaraq onların xarici valyuta tarazlığını saxlamağa və beynəlxalq valyuta sisteminin tarazlı bir şəkildə işləməsinə köməklik edir.

3.2. DVB fəaliyyətində milli və regional valyuta strategiyalarının təsirləri

Pul bazarları, xarici valyutaların kursa dəyişiklik edildiyi rəsmi mərkəzlərdir və bu da təklif və tələb əsasında müəyyənləşdirilir. Müasir valyuta bazarları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- elektron kommunikasiya vasitələrinin geniş miqyaslı tətbiqi;
- sutka boyunca əməliyyatlar aparmaq;
- valyuta əməliyyatları texnikasının meliorasiyası, bankların müxbir hesablaşmalarının hesablanması;
- xarici valyutanı və kredit risklərini sığortalamaq üçün valyuta əməliyyatları genişləndirmək;
- pis və arbitraj proseslərinin valyuta əməliyyatlarında əsaslı təmir;
- valyuta kurslarının vətəndaş stabilliyi Fon funksiyası baxımından valyuta bazarları aşağıdakıları yerinə yetirir;
- beynəlxalq hesablar dövründə valyuta və kredit risklərinin sığortalanması;
- valyuta, kredit və maliyyə əməliyyatlarının əlaqələndirilməsi;
- bankların, müəssisələrin, dövlətlərin valyuta ehtiyatlarının səfərbər edilməsi;
- Valyuta kursunun tənzimlənməsi;
- əvəz qəbiristanlıqların fərqliliyi şəklində möhtəkirdən faydalanmaq;
- iqtisadiyyatın dövlət həlli üçün pul siyasətinin həyata keçirilməsi. Valyuta bazarı, banklar, broker şirkətləri, şirkətlər (xüsusilə çoxmillətli şirkətlər) baxımından korporativ (təşkilat) (Багиев Г.Л., Тарасевич В.М., Анн Х., , 2006).

Müasir valyuta bazarlarının xarakteristikası xarici valyuta əməliyyatları mülki şəkildə aparılır. Banklar arasında bağlanmış müqavilələrin əksəriyyəti elektron texnikanın köməyi ilə həyata keçirilir. Pul bazarlarının növləri: dünya, regional və

milli valyuta bazarlarına daxildir. Beynəlxalq valyuta bazarları dünya maliyyə mərkəzlərində yerləşir, bu bazarlardan daha vacibdir: London, Nyu-York, Frankfurt-Mayn, Paris, Zürih, Tokio, Syanqan, Sinqapur, Bəhreyn. Dünya valyuta bazarlarında, dünya müqaviləsi ortağ bir valyuta ilə satılır. Regional və yerli pul bazarlarında müəyyən konvertasiya olunan valyutalar (eyni zamanda, Sinqapur dolları, Səudiyyə Riyali, Küveyt Dinarı və s.) satılır. Xarici valyutaların valyuta məzənnələrinin müəyyən edilməsi valyuta əməliyyatları üçün vacibdir. Xarici valyutanın müəyyənləşdirilməsinin iki üsulu məlumdur: doğrudan və dolaylı. Birbaşa üsulla - xarici valyutanın valyutası milli valyutada ifadə edilir. Banklar valyutaların mühitində qəbiristanlığının müəyyənləşdirilməsini həyata keçirirlər.

Bəzi ölkələrdə (AFR, Fransa) valyuta məzənnəsi günün müəyyən vaxtlarında valyuta məzənnəsində qeyd olunur. Amma sifarişin təyin edilməsi əslində bir istinaddır. Əslində, banklar valyuta müqavilələrinin əksəriyyətini özləri təyin etdikləri dərəcələrlə alırlar. Ticarət-sənayeçi müştəriləri üçün valyuta məzənnələri kross-kurs üçün müəyyən edilir. Çapraz kurs iki valyuta arasında üçüncü valyutaya (xüsusilə ABŞ dolları) qarşı hesablanır. Alıcı satıcı kursları valyuta məzənnələri ilə əvəzlənir. Aralarındakı fərqə margin deyilir (Ə.Həsənov.).

Bakı Banklararası Valyuta Birjası (BBVB) 26 avqust 1994-cü ildə müntəzəm mübadilə sifarişləri üçün başladı. Hərracın başlanğıcından indiyə qədər ABŞ dolları avantaj yaratdı. BBVB-nin fəaliyyətinin xronologiyası üçün illik birja sessiyalarının sayının artması xarakterikdir. 30 avqust 1997-ci il tarixindən etibarən təşkil edilmiş Banklararası Valyuta Bazarlığı (MBVB) fəaliyyətə başladı. Azərbaycanda valyuta bazarı bir çox normativ-hüquqi tədbirləri tənzimləyir. Bunlar "Pulların tənzimlənməsi haqqında" (21 oktyabr 1994-cü il), "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" (14 iyun 1996) "Qiymətli kağızlar haqqında" (9 oktyabr, 1998-ci il) qanunu ilə göstərilə bilər. Dünya kredit bazarı bazar münasibətlərinin xüsusi sektoru və pul kapitalı ölkələr arasında ödəniş və ödəmə şərtləri altında hərəkət edir və təklifin formalaşdırıldığı mərkəzdir.

Milli valyuta sistemi ölkənin pul sisteminin bir hissəsidir. Lakin, nisbətən müstəqil və milli sərhədlərdən çıxır. Onun xüsusiyyətləri ölkənin iqtisadiyyatının

inkişafı və xarici iqtisadi əlaqələr səviyyəsində müəyyənləşdirilir. Milli pul sisteminin yaradılması prinsipləri ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Milli valyuta sistemi dünya pul sistemi ilə sıx bağlıdır. Dünya pul sistemi beynəlxalq pul münasibətlərinin tənzimlənməsidir və beynəlxalq iqtisadiyyatın inkişafı və hökumətlərarası müqavilələrlə tənzimlənir. Milli və dünya pul sistemi arasındakı əlaqəni valyuta əlaqələrinə xidmət edən və tənzimləyən milli banklar həyata keçirir. Milli valyuta sistemi ölkənin valyutasına (milli valyuta) əsaslanırsa, dünya valyuta sistemi bir və ya əvəzli valyuta və ya beynəlxalq hesablaşma vahidinə əsaslanır.

Pul sisteminin elementlərindən biri də valyuta paritəsidir. Valyuta paritəsi qanunvericiliyə uyğun olaraq iki valyuta arasındakı nisbətdir. Ehtiyat valyuta lideri konvertasiya edilə bilən milli valyutanın xüsusi kateqoriyasıdır və beynəlxalq ödəmə və əvəzetmə materiallarının funksiyasını yerinə yetirir; digər ölkələr üçün valyuta məzənnəsinin və məzənnəsinin müəyyənləşdirilməsində əsas rol oynayır; Dünya valyuta sisteminin iştirakçısı olan ölkələrin valyuta kursunu tənzimləmək üçün valyuta müdaxiləsini aparmaq üçün geniş istifadə olunur. (R.T. Həsənov, 2009)

Beynəlxalq maliyyə-xarici valyuta münasibətləri beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin törəmələridir. Maliyyə-pul münasibətləri və geniş istehsal arasında birbaşa və rəy var. Onların obyektiv əsasları malların, kapitalın və xidmətlərin beynəlxalqlaşdırılması və həqiqətən təkrar istehsal prosesidir. Pul-kredit münasibətləri dövləti milli və dünya iqtisadiyyatının vəziyyətinə, siyasi mühitə və ölkələr arasında gücün balansına bağlıdır. Dünya bazarında kapitalın dövriyyəsi nəticəsində pullar valyutaya çevrilir və bu tərs prosesdir. Maliyyə-valyutua münasibətləri geniş istehsal prosesinin törəmə olmasına baxmayaraq, onlar nisbi müstəqillik əldə edirlər. Ölkənin xarici həyatının beynəlxalq ticarətin inkişafına, beynəlxalq ticarətin inkişafına və xarici kapital axınına olan asılılığı artır. Beynəlxalq maliyyə, kredit və xarici valyuta bazarlarının, xüsusən də böhran vəziyyətinin vətəndaş sabitliyi geniş bərpasına mənfi təsir göstərir. İqtisadiyyatda liberallaşdırma və maliyyə həyatında və kommunikasiya texnologiyasında bomba müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarını vahid dünya bazarına birləşdirəcəkdir.

Maliyyə bazarlarında sürətlə genişlənən qloballaşma prosesi dövlətlər və iş adamları üçün yeni imkanlar yaratdı, həm də yeni risklər və problemlər yaratdı. (Наточеева Н.Н. , 2011).

3.3. Müasir inkişaf mərhələsində yeni qlobal valyuta sisteminin formalaşması perspektivləri

Dünya valyuta sistemində "təkcütblü" yanaşmadan "çoxcütblü" yanaşmaya keçid bu gün əsas müzakirə mövzularından biridir. Beynəlxalq valyuta sistemində "təkcütblü" və ya başqa sözlə hegemon sabillik yanaşmasının mövcudluğu bir sıra problemlər- mütləq iqtisadi hökmranlığı və buna bağlı olaraq beynəlxalq sabilliyi qorumaq və inkişaf etdirmək üçün lazımi istəyin çatışmazlığı; inhisarçı üstünlükdən istifadə edərək öz gücünü qlobal sabilliyin pozulması hesabına artırmaq və s. ilə müşayiət olunur. Artıq uzun müddət ərzində Amerikanın monetar və iqtisadi hegemoniyası altında formalaşan və fəaliyyət göstərən beynəlxalq valyuta sistemi sonuncu böhranla birgə çox mərkəzli bir sistemin yaranmasına olan zərurəti aşkar etdi.

Dünya valyuta sistemində "təkcütblü" yanaşmadan "çoxcütblü" yanaşmaya keçid bu gün əsas müzakirə mövzularından biridir. Beynəlxalq valyuta sistemində "təkcütblü" və ya başqa sözlə hegemon sabillik yanaşmasının mövcudluğu bir sıra problemlər- mütləq iqtisadi hökmranlığı və buna bağlı olaraq beynəlxalq sabilliyi qorumaq və inkişaf etdirmək üçün lazımi istəyin çatışmazlığı; inhisarçı üstünlükdən istifadə edərək öz gücünü qlobal sabilliyin pozulması hesabına artırmaq və s. ilə müşayiət olunur. Artıq uzun müddət ərzində Amerikanın monetar və iqtisadi hegemoniyası altında formalaşan və fəaliyyət göstərən beynəlxalq valyuta sistemi sonuncu böhranla birgə çox mərkəzli bir sistemin yaranmasına olan zərurəti aşkar etdi (R.T. Həsənov, 2009).

Vahid valyutanın yaradılması həmçinin beynəlxalq pul sistemində ciddi institusional yenidənqurma prosesinin həyata keçirilməsini tələb edir. Əslində vahid valyutanın ortaya çıxması, əvvəlki məqalədə göstərildiyi kimi bu əməkdaşlığı yaratmaq üçün çox real görünməyən pul və maliyyə siyasətlərinin

qloballaşmasını tələb edəcəkdir. Uzun bir təkamül mərhələsindən keçmiş, bu sahədə son böhran zamanı ortaya çıxan problemlər eyni səviyyədə qlobal səviyyədə həyata keçirmək üçün məhdud imkanları göstərmişdir. Digər tərəfdən, belə bir valyutaman dövrən edəcəyi dərəcəsi ABŞ dolları hegemonyasına təhlükə yaradırdı. Son illərdə dollarlarda bir qədər azalma olmasına baxmayaraq, hələ də Beynəlxalq Valyuta və Ticarət Birliyində əsas valyuta mövqeyini saxlayır. Dünya maliyyə aritekturasında müşahidə olunan əsas tendensiyalardan biri, dollarları bitirmək üçün müxtəlif ölkələrin və ya ölkə qruplarının təşəbbüslərinin nümayiş etdirilməsidir.

Cari dünya pul sistemində, dollarla valyuta dünya valyutasına çevrilmək ehtimalı ən yüksəkdir. Avro və yuan dünya valyutalarının tərcüməsində hələ də problemlər var. Beynəlxalq pul sistemində yeni formatlaşdırma tendensiyalarının formalaşmasına təsir göstərən amillərdən biri də maliyyə qloballaşması və inteqrasiya prosesidir. Son illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi artım templəri, həmçinin ticarətin liberallaşdırılması qlobal iqtisadi sistemdə çoxpropilatların formalaşmasına müsbət təsir göstərən amillərdir. BVF-nin hesablamalarına görə, 2000-ci ildən İKT-lərin ÜDM-də payı 2014-cü ildə ÜDM-də üçdə iki dəfə artaraq 40% -ə çatıb.

Bu ölkələrdə qlobal ticarət əməliyyatlarının 38% -i (2000-ci ildə 22%) həyata keçirilmişdir. Digər ölkələrə xarici şokların genişləndirilməsi üçün imkanların genişləndirilməsi, maliyyə inteqrasiyasının genişləndirilməsi YEK-lər üçün ciddi çətinlik yaradır. Müşahidələr göstərir ki, İEOÖ maliyyə inteqrasiya prosesində sürətlənməyə davam edir, bu sahədə IOSO və SES arasındakı boşluq artır. Bu DİMS mənim maliyyə yeniliklərimin sürətli tətbiqidir. İEOÖ-də bu yanaşma bir az ehtiyatlı yanaşma ilə izah edilə bilər. Buna baxmayaraq, son 10 ildə İEO-da beynəlxalq öhdəliklər üç dəfəyə çatıb. Bu artım xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrə kapital axınlarının geniş spektri ilə bağlıdır. (Наточеева Н.Н. , 2011).

Maliyyə bazarlarının qloballaşması, virtual iqtisadiyyatın formalaşması ilə bağlıdır. Burada müasir telekommunikasiya alətləri beynəlxalq maliyyə bazarlarına gündə 24 saat, yəni bir canlı orqanizm fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Maliyyə

qloballaşması institusional prinsiplərin, maliyyə inteqrasiyasının və maliyyə yeniliklərinin yaradılması ilə müşayiət olunur. Maliyyə qloballaşması - dünya maliyyə bazarları arasında çoxsaylı əlaqələrin inkişafı və onların arasında maneənin qaldırılması ilə bağlıdır.

Maliyyə kapitalı daxili bazardan dünya maliyyə bazarına məhdudiyətsiz və ya köçürülmədən verilə bilər. Buna baxmayaraq, maliyyə qurumları borc pul, kredit, investisiya funksiyaları və digər maliyyə dəstəyi göstərmək üçün aparıcı maliyyə mərkəzlərində filolarını yarada bilərlər. Maliyyə inteqrasiyası həm borcalanlara, həm də borc verənlərə eyni dərəcədə fayda gətirir. Lakin hər iki borcalan və subsidiyalar bazar, faiz, valyuta və siyasi risklər də daxil olmaqla eyni dərəcədə riskə məruz qalır.

Beynəlxalq maliyyə inteqrasiyası maliyyə qurumlarına və digər bazar iştirakçılarna yeni çağırışlar təqdim edir. Birincisi, sərmayəçilərə faydalı məlumatlar əldə etmək çətindir, bəlkə də beynəlxalq kapital bazarlarında fəaliyyətlə bağlıdır. Məsələn, faiz swapları kimi bir çox maliyyə əməliyyatı balans maddələrinə tətbiq edilir və adi hesabat üsulları ilə aydın deyil. Digər problem isə maliyyə bazarlarının inteqrasiyası maliyyə resurslarının müalicə prosesinin sadələşdirilmədən çıxarıldığıdır. Nəhayət, bazar inteqrasiyası maliyyə bazarının zəifliyini gücləndirə bilər və onun fəaliyyətinin monitorinqi məsələsi ola bilər.

Bütün bunlar başa düşülə bilər ki, maliyyə qloballaşması müəyyən müsbət nəticələr verə bilər. Bunlar əlbəttə ki, dünyanın müxtəlif yerlərində maliyyə resurslarının olmaması üçün etibarlıdır. Bundan əlavə, qloballaşma milli maliyyə bazarlarında rəqabəti artırır ki, bu da maliyyə xidmətlərinin dəyərinin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunur. Amma qloballaşma müəyyən mənfi nəticələrlə müşayiət olunur. Hər şeydən əvvəl, bu milli maliyyə bazarlarının qeyratabillində artımdır. Liberalizasiya haqqında çox şey "isti pul" üçün faydalıdır; Digər tərəfdən, böyük maliyyə mərkəzlərində baş verən maliyyə böhranı digər ölkələrdə və regionlarda daha da güclənir. (Багиев Г.Л.,Тарасевич В.М., , 2006).

Maliyyələşmə birləşməsinin başqa bir mənfi nəticəsidir ki, dünya iqtisadiyyatının real sektoru pulun maliyyə komponentindən daha çox asılıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə başlayan bu proses digər ölkələrdə və bölgələrdə fəal şəkildə yayılır. Yəni, milli iqtisadiyyatlar milli və dünya miqyasında maliyyələşmələrdən asılıdır. Sonuncu bunun üçün əsasdır, qloballaşma şəraitində milli maliyyə milli maliyyə bazarlarında daha aktiv olan mülki sakinlərin davranışına daha çox bağlıdır.

Birja zəif olduğundan və qanunvericilik bazası zəif olduğundan, Azərbaycana daxil olan portfel investisiyalarının həcmi çox aşağıdır. 1997-ci ildə onların həcmi 1,1 milyon idi. 1998-ci ildə dollar 0,3 milyon idi. dollar. 1999-cu ildə Azərbaycanda portfel investisiyaları ümumiyyətlə edilməmişdir. Xarici investisiyalar sektoru beynəlxalq maliyyə-maliyyə və bank qurumlarında ən mühüm və vacib yerlərdən biridir. Azərbaycanın investisiya fəaliyyətində müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar təqdim olunmuşdur. Bu təşkilatlar xüsusi layihələr üçün kredit ayırır və texniki kömək edəcəkdir. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF), Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (IDA), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD), İslam İnkişaf Bankı (İİB) seçilir. Hal-hazırda yalnız Dünya Bankı 195 milyon. dollar dəyəri ilə 6 investisiya layihəsini maliyyələşdirmişdir. Bu, neft sənayesinin inkişafına texniki dəstək, Bakı su sisteminin bərpası, nümunəvi fermerlər birliyinin yaradılmasıdır. layihələrdir. Yaxın gələcəkdə Dünya Bankının köməyi ilə xüsusi investisiyalar mərkəzi yaradılır. Bu xidmət mərkəzi özəl sektora investorların axtarılmasında kömək edəcəkdir. 1995-1998 illəri arasında BVF 88,9 milyon idi. USD \$ STF (sistemli konversiya qurğusu) krediti, 90 mln. 1 dollar dəyərində olan SBA (stand-by arrangement) krediti ayrılmışdır.

Xarici investisiyaların müsbət tərəflərini qiymətləndirərkən, ölkədə istifadə olunmasının əhəmiyyətini və əhəmiyyətini ciddi şəkildə nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, Türkiyənin Exim Bankı Azərbaycana 250 milyon. bir dollar dəyərində kredit ayırdı. Ancaq, Türkiyə bu krediti şərti ilə ayırmışdır ki, onun 150 mln. Türk mallarının Türkiyə idxalı istifadə ediləcək. Başqa sözlə, kreditin əsas hissəsi istehsalın və tikintinin inkişafına deyil, həm də aşağı keyfiyyətli Türk mallarının alınmasına yönəlib. Zəif yerli aktivlər yerli istehsalçılara mənfi təsir göstərir və bu,

milli iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan kreditin istifadəsi məsələsi kompleks hesab edilməlidir.

Azərbaycanın dünya kapital bazarında varlığı, ilk növbədə, respublikamızın kapitalın mühüm ixracatçıları ilə əlaqələrini tənzimləyən hüquqi və iqtisadi mexanizmlərin işlənməsini tələb edir. Burada əsas yük Azərbaycan dövlətinə məxsusdur. Beləliklə, dövlət xarici investisiyaların ölkənin iqtisadiyyatına köçürülməsi üçün mövcud imkanlardan istifadə etməlidir və ölkədə investisiya mühitinin müsbət dəyişməsi üçün kompleks və sistemli tədbirlər görməlidir.

İnkişaf etmiş maliyyə bazarlarına, o cümlədən Azərbaycanda xarici sərmayələrin güclü axını daxil olmaqla, bütün iqtisadi sistem formalaşdırılmalıdır. Dünya iqtisadiyyatında ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq, Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyəti və xarici investorlar ilə effektiv yanaşması aşağıdakı ümumi prinsiplərə əsasən nəzərə alınmalıdır:

- milli iqtisadiyyat açıq sistem olmalıdır;
- ölkədə iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizmi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsinə uyğun olmalıdır;
- iqtisadiyyatın strukturu və xarici ticarət əlaqələri ölkənin iqtisadi potensialına, daxili tələblərə və beynəlxalq biznes segmentində olan üstünlüklərə görə rəsmiləşdirilməlidir;
- xarici iqtisadi əlaqələrin mütərəqqi formalarının həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradır;
- siyasi, psixoloji və etnik kimi xarici iqtisadi münasibətlər amillərlə deyil, iqtisadi səmərəlilik və məcburiyyət məntiqinə əsasən;
- ölkənin milli maraqlarına cavab verən beynəlxalq və regional iqtisadi birliklər və təşkilatlarda iştirak etmək;
- Xarici iqtisadi münasibətlər həmişə strateji məqsədləri və elmi-texniki tərəqqinin qeydiyyatı nəzərə alınmalı və resursların istifadəsinə xidmət etməlidir;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edilməlidir.

Maliyyə bazarının beynəlxalq sistemə inteqrasiyasını sürətləndirmək üçün xarici investisiyalar stimullaşdırılmalıdır. Ancaq dövlətimiz ölkəyə xarici şirkətləri cəlb etmək üçün bir çox üstünlükləri var:

1. Azərbaycan xarici ölkələrlə sıx münasibətləri asanlaşdırmaq üçün əlverişli coğrafi-nəqliyyat yeri, habelə qabaqcıl beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi (hava, su, dəmir yolu və avtomobil yolları, neft-qaz boru kəmərləri);

2. Azərbaycan güclü təbii-iqtisadi potensiala malikdir (zəngin mineral xammal ehtiyatları, məhsuldar torpaq sahələri, əlverişli təbii iqlim şəraiti, bol və ucuz işçi qüvvəsi və s.);

3. Azərbaycanda müasir texniki-iqtisadi bazası olan sənaye obyektləri, istehsal sahələri və infrastruktur obyektləri var;

4. Azərbaycan bir sıra sahələrdə güclü elmi potensiala və ixtisaslı kadr ehtiyatlarına malikdir;

5. Ölkədə bazar münasibətlərinə keçidlə bağlı iqtisadi islahatların aparılması (əmlakın özəlləşdirilməsi və tattoozasiyası, qiymətlərin liberallaşdırılması, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, bazar infrastrukturunun yaradılması);

6. Ölkədə xarici investisiyaların daxil edilməsi və onun qorunması, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və inkişafı, bir sıra digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı korporativ idarəetmə işləri;

7. Ölkədə xarici bizneslə biznesin fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin yaradılması; 8) İndi Azərbaycan Respublikası bir çox ölkələrlə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, müxtəlif beynəlxalq konvensiyalar və sazişlərə qoşulma, bir sıra beynəlxalq və regional iqtisadi birliklər və təşkilatlarda iştirak və s.

Lakin, təhlil göstərir ki, son zamanlarda xarici investorlar ilə münasibətlər sistemində bəzi müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, qeyd olunan üstünlüklər və imkanlardan kifayət qədər tam və səmərəli istifadə olunmur.

Qeyd etmişdik ki, ölkəmizdə əlverişli investisiya mühitini meydana gəlməsinə təsir edən ən əhəmiyyətli faktorlardan biri güzəştli vergi və gömrük ödənişləri

sisteminin tətbiq olunması olunmasıdır. Bildiyimiz kimi, gömrük-tarif siyasəti iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə alətlərindən biridir və gələcəkdə də bu güzəştləri tətbiq olunması müsbət təsir verirdi. Lakin bu güzəştlər tətbiq edilərkən xarici ticarət rejimlərinin, beynəlxalq təşkilatlar qarşısında öhdəlikləri nəzərə alaraq Daxil bazarın strukturu, iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, Telba və təklifin nisbəti əsasında elastik, çox pilləli, lakin birqiymətli izah olunan tariflər sistemindən istifadə edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Vergi sahəsində isə payı 30% 'dən çox olan və qabaqda gələn iqtisadiyyat sahələrində fəaliyyət göstərən xarici investorlar 5 il ərzində vergidən azad tutulur, sonrakı 5 ildə% 50 güzəştlə vergi ödəyirlər. Xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına diqqətinin artırılması üçün institusional tədbirlər çox vacibdir. 1990-cı ilin oktyabrında Bakıda keçirilən 1-ci Beynəlxalq Biznes Konqresi bu istiqamətdə ilk vacib addım idi. Bu konqresdə iştirak etmək üçün 800 ölkədə 800 ölkəyə çatmaq mümkündür. vətnamə göndərildi. Əslində, 43 ölkədə 400 şirkətdən 700 nəfər iştirak etmişdir. Konqresdə bir çox ilklər var idi.

Konqres dünyanın məşhur şirkətlərinin diqqətini Azərbaycana yönəldə bilmişdi. Beləcə, Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının perspektiv inkişafı bir çox dövlət qurumlarının işindən, milli qanunvericiliklə, fərdlərin fəallığından və sair amillərdən asılıdır. Mövcud bazarda ən təməl təşkilati işlər görülmüş, bazar infrastrukturunu sıfırdan başayaraq quruldu, dünya səviyyəsində və beynəlxalq maliyyə qurumlarının mütəxəssisləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilən normativ-hüquqi bazası yaradıldı.

İşdə bu məqsədlə yaradılan normativ-hüquqi zavodlarda investorların hüquqlarının qorunması, qiymətli kağızlar bazarında məlumatın açıqlanmasına, inseyder əqdlərinin yol verilməməsinə, qiymətlərlə manipulyasiyanın qarşısını və ölkənin birja daxili və xarici investisiya resursları iqtisadiyyatın real sektorunda akkumliyasiya edilməsinə və bazarın spekulyativ qiymətləri bazarına çevrilməsinin qarşısını istiqamətli digər hərəkətlərə xüsusi diqqət yetirildi.

NƏTİCƏ

Tətbiq olunan tədbirlərə baxmayaraq indiki vaxtda ölkəmizdə maliyyə bazarının inkişaf tempini və mövcud vəziyyətini kifayət qədər ürəkaçan olmayacaq. Bunun əsas səbəbləri kimi məlumatları içində inkişaf etmiş olmaması, şəffaflığın aşağı səviyyədə olması, həmçinin, investorların sayının azlığı, maliyyə savadlılığının kafi dərəcədə olmaması səbəbiylə əhalinin bu sahəyə marağının olması və s. problemlər göstərə bilərik.

Təcrübə göstərir ki, istər ümumi maliyyə sisteminin, istərsə də maliyyə bazarının inkişafının bu cür uzun müddət qalmasına inkişaf etmiş ölkələrin mövqeyindən yanaşma bu sahədə baş qaldıran bir çox problemlərin aradan qaldırılmasına kömək göstərə bilər. Mövzu ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı təklifləri verə bilərik:

1) Respublikamızda qiymətli kağızların alınmasına, ümumi olaraq maliyyə bazarına maraq az olduğundan bu fəaliyyətləri təşviq etmək üçün məlumat təminatı yüksək səviyyəyə çatdırılması - qiymətli kağızlar bazarı sərmayəçilərə edilən investisiyalar riski və gətirə biləcəyi gəlir haqqında tam məlumatı təmin etməlidir.

2) Əlaqədar qurumlarla birlikdə daşınan bazarında vergitutma məsələlərinin inkişaf etdirilməsi, dünya təcrübəsində istifadə edilən və investisiyaların artımı üçün əlverişli mühitin yaradılması baxımından tətbiq olunması lazım olan vergi güzəştlərinin hazırlanmasının reallaşdırılması.

3) Ayrı-ayrı şərtlər və müxtəlif investor təbəqələri üçün dövlət qiymətli kağızlarının buraxılması.

4) respublikamız cəlb olunan xarici investisiyaların böyük bir qismi neft sektoruna istiqamətlidir, bu proporsiyanı dəyişərək neft sektorunun inkişafı, dövlət əhəmiyyətli böyük layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün təhvil buraxılması, həmçinin ölkəmizdə dövlət və qeyri-hökumət qiymətli kağızlarının dünyanın ən inkişaf etmiş fond bazarlarına çıxışının təmin edilməsi.

5) Pensiya sistemində islahatlar, əhalinin iştirakının artırılması və maliyyə müdafiəsinin artırılması üçün tədbirlərin görülməsi ölkədə satın alınan qiymətli

kağızların həcmnin artmasına və qiymətli kağızlar bazarının inkişafına səbəb olacaqdır.

6) Bəzi ölkələrdə xarici investisiyaların əvəzlənməsi üçün diskontlaşdırılmış rejim yaradılmışdır. Məsələn, bələdiyyələr "sənaye sayğacları" adlanan xüsusi sahələri yarada bilirlər. Əvvəlcədən yaradılmış istehsal infrastrukturunu var və xarici investorlar bu infrastrukturunu imtiyazlı şəkildə istifadə edirlər. Ölkəmizdə belə xüsusi sahələrin yaradılması maliyyə bazarının inkişafına kömək edə bilər.

7) Ölkəmizdə özəl sektorun risk qiymətləndiricilərinin fəaliyyətinin olmaması xarici investorların ölkəyə hərəkətini maneə törədir. Beləliklə, xarici sərmayədarın paytaxtda yerləşdiyi ölkədə qarşılaşa biləcək riskin bilmədiyi və ölkəmizdə bu məlumatı investorlara təqdim edə biləcək xüsusi şirkətlərin olmaması maliyyə bazarının inkişafıdır. Mən həm dövlət, həm də özəl sektorda belə şirkətlərin yaradılması faydalı olardı.

8) Respublikamızda fəaliyyət göstərən kommertiya banklarında tətbiq olunan faiz dərəcələri olduqca yüksəkdir. Bu, gəlir əldə etmək məqsədilə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən və kredit üçün banka müraciət edən investor üçün fayda deyil. Bu vəziyyətdə, bu hərəkətin boynunu qaçırdı və sərmayəçisinin ifadəsinin şərhinə təsir göstərdi. Buna görə kommertiya banklarında yüksək kredit faizləri həm real şəxslərə, həm də hüquqi şəxslərə və bankların özünə fayda gətirəcəkdir.

9) Respublikamızda investisiya banklarının fəaliyyətinə də xüsusi ehtiyac vardır. Investisiya bankları inkişaf etmiş maliyyə bazarların təməl tərəf olaraq qəbul edilir, çünki o, investorla ihraççı arasında əhəmiyyətli bir vasitəçi rolunu oynayaraq investorun maksimum gəlir əldə etməsinə şərait yaradır.

İlk mərhələdə, ölkəmizdə bu vəzifəni kommertiya banklarına vermək, fəaliyyət müvəffəqiyyətlə nəticələnərsə ayrıca investisiya banklarının yaradılmasına başlamaq faydalı olar.

10) Fon birjasının hüquqi və təşkilati baxımdan qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi, yeni ticarət sisteminin tətbiq olunması ilə üs və törəmə maliyyə alətlərinin ticarəti imkanlarının genişləndirilməsi, Qiymətli

kağızların və onlar üzərində hüquqların qeydiyyatı və mühasibat mexanizmlərinin sadələşdirilməsi.

11) Regional əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və bu xidmətlərə çıxış.

12) İnvestisiya şirkətlərinin fəaliyyətlərini tənzimləyən zəruri normativ hüquqi bazanın yaradılması və bunların fəaliyyətlərinin təşviqi. Eyni zamanda maliyyə bazarının fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi.

13) Kiçik və orta biznes sahibləri üçün alternativ birja ticarəti platformasının yaradılması, onların fon bazarından maliyyə imkanlarının artırılması və təşviqi.

14) Maliyyə bazarının sürətli inkişafına nail olmaq üçün milli iqtisadiyyat açıq sistem olmalıdır, ölkədə iqtisadi fəaliyyətin təşkili mexanizmi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya praktikasına uyğun olmalıdır, iqtisadiyyatın və xarici ticarət əlaqələrinin strukturu ölkənin iqtisadi potensialına, daxili tələbləri və beynəlxalq iş hissəsində sahib olduğu üstünlüklərə görə formalaşdırılmalıdır, xarici iqtisadi əlaqələrin mütərəqqi formalarının, xarici iqtisadi münasibətlər, siyasi, psixoloji-etnik və s. onlar yalnız iqtisadi amillərlə deyil, həm də ölkənin iqtisadi səmərəliliyi və zəkatına daxil edilməlidir. və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi.

15) Maliyyə bazarında əhəmiyyətli məlumat bazası olaraq maliyyə hesabatlarının şəffaflığının təmin edilməsi ilə əlaqədar olaraq tədbirlər alınması, bu sahədə kadr hazırlığı toplu şəkildə edilməsi məqsədəuyğun olaraq qəbul edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “AR-nin Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” AR Prezidentinin fərmanı, Bakı, 03 fevral 2016.
2. «Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Elmi nəzəri -praktik məlumat nəşri). Bakı: Azərneşr. 2011.
3. «Biznesin əsasları. Dərslik. İ.e.d., professor A.B. Abbasovun ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı, «Nurlan», 2005, 656 səh.
4. A.Ş.Şəkərəliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, monoqrafiya, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2011, 542 səh.
5. Abbasov A.H. Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı. 2003
6. Ataşov B.X. “ Maliyyə bazarları: Ali məktəblər üzrə dərslik”- Bakı, Kooperasiya 2016 .
7. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 2014.
8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014, Bakı, “Səda”, 2014
9. Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərs proqramı. Bakı, 2011.
10. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. i.e.d., professor A.B.Abbasovun ümumi elmi redaktəsi ilə, Bakı:“İqtisad Universiteti” nəşriyyatı,2011– 464 s.
11. Böyük iqtisadi ensiklopediya. 7 cildə. İdeya rəhbəri və baş redaktor akademik Z.Ə.Səmədzadə. Bakı, 2012-2015.
12. D.Ə.Vəliyev, A.M.Əsədov “Beynəlxalq iqtisadiyyat”, Bakı-2012 “Avropa” nəşriyyatı.
13. D.Ə.Vəliyev, M.Rəhimov “Beynəlxalq maliyyə”, Bakı-2000 Azərbaycan universitetinin nəşriyyatı.
14. Ə.Həsənov. Müasir Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik, Bakı, 2005.
15. Əliyev A., Şəkərəliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. B., 2002, 441 s.

16. Hüseynov Ə.M. Maliyyə nəzarətinin hüquqi əsasları. B., 2009.
17. Xankişiyev B.A., Mirzəyev M.M. Dövlət maliyyəsi. Bakı, 1998
18. İ.A.Kərimli “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri”, Bakı2006.
19. İqtisadi Sosial və İnkişaf Mərkəzi “Azərbaycanda valyuta bazarları: Nə üçün milli valyuta dəyərini itirir”, Bakı-2016
20. İsgəndərov R.Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Dərslik, Bakı – 2007
21. İsgəndərov R.Ə., Sadıqov R.F. Qiymətli kağızlar və banklar. Dərs vəsaiti. Bakı, 2014.
22. Manafov Q.N. Sahibkarlıq nəzəriyyəsi /Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2011 – 158 s.
23. Məmmədov A., Marketinqin əsasları, Bakı 2007
24. R.Həsənov “Azərbaycan manatının performansı və 2017-ci il üçün məzənnə proqnozu” İSİM, Bakı-2017.
25. R.T. Həsənov. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika, dərs vəsaiti, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2009, 282 səh.
26. Sadıqov M., Bədəlov Ş., Sadıqova Q. Maliyyə resursları və maliyyə bazarı. B., 2003, 75 səh.
27. Sadıqov M.M. Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşma problemləri. Bakı, «Elm», 2001 – 150 s.

Xarici dillərdə

1. Аббасов А.Г. Финансовая система и долговой рынок Азербайджана (Монография). Баку, 2014.
2. Багиев Г.Л.,Тарасевич В.М., Анн Х., Маркетинг, СПб., Питер, 2006
3. Банковское дело. Учебник/Под ред. Г.Н.Белоглазовой, Л.П.Кроливецкой, М.: Финансы и статистика, 2004, 592 с.
4. Богатин Ю.В., Швандар В.А. Экономическое управление бизнесом: М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001, 391 с.

5. В. А. Гневко, А.И. Добрынин. Модернизация методов хозяйственного управления экономикой // Экономика и управление. № 12. – 2009. с. 6.
6. В. Щегорцов, О. Особенков, В. Таран, М. Щегорцов. Экономика России. Деньги и банки. Издательство: Новости, 2010 г.
7. Давидова Л.В., Коршунова Г.В. и др. Финансы. М., 2011.
8. Деньги. Кредит. Банки. Под ред. д.э.н., профессора О.И. Лаврушина. М.: Финансы и статистика, 2002, 464 с.
9. Дж. Ван. Хорн. "Основы управления финансами". Москва 1997.
10. Наточеева Н.Н. Финансовый механизм преодоления банковских кризисов для обеспечения устойчивого роста банковского сектора России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва – 2011
11. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт // Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. 07.04.2009. с- 48.
12. Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые и кредитные отношения. М., 2010.
13. Финансы организаций (предприятий). Под ред. проф. Н.В.Колчиной. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006, 368 с.
14. Финансы. Денежное обращение. Кредит. Учебник для вузов. / Под ред. проф. Г.Б.Поляка. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003, 512 с.
15. Щеголева Н.Г. Валютные операции. –М.: Маркет ДС, 2004.
16. Эдвин. Дж. Долан. "Деньги: банковское дело и денежно-кредитная политика. Москва 1998.

İnternet Resursları

1. <https://banker.az/dunya-valyuta-sisteminin-inkisaf-m>
2. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=beynelxalq&cat=27&cat2=22>

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1: Maliyyə sistemində pul vəsaitlərinin axını.....	15
Şəkil 2: Akkreditiv hesablaşma forması.....	44
Şəkil 3: İnkasso hesablaşma forması.....	46

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1: Valyuta bazarlarının təsnifatı.....	33
Cədvəl 2: Foreks və banknotlar arasında olan satış fərqi.....	33
Cədvəl 3: Valyuta bazarının iştirakçıları.....	37